

EEN AANTAL SOCIAAL-ECONOMISCHE VRAAGSTUKKEN,
VERBANDHOUDENDE MET DE POSITIE VAN HET LANDBOUWBEDRIJF
IN DE VEENKOLONIEN

(Rapport No. 230)

L1

230

A

Afdeling Streekonderzoek

1934

INHOUD

	Blz.
WOORD VOORAF	3
INLEIDING	4
HOOFDSTUK I HET BEDRIJFSTYPE EN DE ARBEIDSVOORZIENING	6
§ 1. De ontwikkeling van het bedrijfstype	6
§ 2. Productieomstandigheden, bedrijfstype en arbeidsbezetting	10
§ 3. Arbeidsbehoefte en arbeidsaanbod	16
§ 4. Problemen rondom een nieuw bedrijfstype	21
HOOFDSTUK II DE SOCIALE SITUATIE VAN DE LANDARBEIDER	24
§ 1. De beroepskeuze in het landarbeidersmilieu	24
§ 2. De verhouding boer-arbeider	28
§ 3. De woningen der landarbeiders	32
§ 4. De opleiding van de jonge landarbeider	34
§ 5. De positie van de landarbeider	38
§ 6. Seizoenwerkloosheid en aanvullende werken	41
SAMENVATTING EN SLOTBESCHOUWING	48
BIJLAGEN	
Bijlage I (grafieken)	De akkerbouwgewassen in procenten van het bouwland en kunstweide sedert 1947 (per gemeente voor: Anloo, Borger, Emmen, Gasselte, Gieten, Odoorn, Smilde, Zuidlaren, Slochteren, Onstwedde, Vlagtwedde, Hoogezand, Sappemeer, Muntendam, Veendam, Wildervank, Oude Pekela, Nieuwe Pekela, Avereest, Den Ham, Gramsbergen, Hardenberg en Vriezenveen).
Bijlage I A	De ontwikkeling van de oppervlakte grasland en de veebezetting sinds 1947. Tabel 1. Groninger Veenkoloniën (drie gemeenten). Tabel 2. Drentse Hondsrug (drie gemeenten).
Bijlage II A (grafieken)	De periodieke arbeidsbehoefte in 1950 vergeleken met 1953 (per gemeente voor: Gieten, Gasselte, Odoorn, Emmen). De periodieke arbeidsbehoefte in het zand- en veengedeelte van enkele Drentse gemeenten in 1953 (Gieten, Gasselte, Odoorn en Emmen).
Bijlage II B (grafieken) 1683	De periodieke arbeidsbehoefte in het zand- en veengedeelte van enkele Drentse gemeenten in 1950 (Gieten, Gasselte, Odoorn en Emmen).

- 20/12/51
- Bijlage II C Periodieke arbeidsbehoefte en- aanbod in Odoorn.
- Bijlage III Vragenlijst ten behoeve van het onderzoek voor de Sociaal-economische Subcommissie voor de Veenkoloniën (Landarbeiders).
Vragenlijst ten behoeve van het onderzoek voor de Sociaal-economische Subcommissie voor de Veenkoloniën (Landbouwers in de (half) veenkoloniale dorpen).
- Bijlage IV Vergelijking van de arbeidskrachtentellingen 1950 en 1953.
- Bijlage V Gegevens, ontleend aan het Landarbeidersrapport van het L.E.I.
Tabel 1. Onderwijs, door landarbeiders na de lagere school genoten.
Tabel 2. De voornaamste beroepssectoren, waarin landarbeiderszonen werken, naar leeftijd en naar het dienstverband van de vader.
Tabel 3. Secundaire afvloeiing van landarbeiders per 5 jaar.
Tabel 4. De soorten van beroep, waarin de vaste en losse landarbeiders in de verschillende maanden van het jaar werkzaam zijn (Veenkoloniën 1951).
Tabel 5. Vakorganisatie der landarbeiders naar gebied en dienstverband.
- Bijlage V A Het aantal vaste en losse arbeiders ingedeeld naar de aard der beroepen, waarin zij in de verschillende maanden werkzaam zijn in de Veenkoloniën.
- Bijlage VI Tabel 1. Het aantal bedrijven (hoofdberoep landbouwer) naar grootteklasse en de gemiddelde bedrijfsgrootte.
Tabel 2. De verdeling van de mannelijke agrarische beroepsbevolking.
Tabel 3. De generatiedruk.
-

WOORD VOORAF

Bij brief van 15 maart, No. LAZ/1875 verzocht de Minister van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening aan het Landbouw-Economisch Instituut een onderzoek in te stellen naar enkele economische en sociale vraagstukken, waarmede de landbouw in de Veenkoloniën heeft te kampen. Dit verzoek werd gedaan op instigatie van de Sociaal-economische Subcommissie voor de Veenkoloniën, welke destijds door de Commissie ter bestudering van de positie van het landbouwbedrijf in de Veenkoloniën was ingesteld.

De opzet van dit onderzoek is uitvoerig besproken in de Sociaal-economische Subcommissie, terwijl na het gereedkomen van het onderzoek de resultaten door de commissie zijn getoetst. Met de redactie van het thans voor U liggende rapport kon de Commissie zich verenigen.

De Directeur

J. Horrings
(Dr. J. Horrings)

's-Gravenhage, november 1955

INLEIDING

In dit rapport zijn de resultaten neergelegd van het onderzoek naar een aantal sociaal-economische problemen betreffende de landbouw in de Veenkoloniën. Het onderzoek heeft in hoofdzaak betrekking op de volgende onderwerpen:

- a. de ontwikkeling van het bedrijfstype, in het bijzonder onder invloed van de Wet Bestrijding Aardappelmoeheid;
- b. de arbeidsvoorziening in de landbouw;
- c. een peiling van de mentaliteit van boeren en landarbeiders inzake een wijziging van het bedrijfsplan in de richting van de veehouderij;
- d. de sociale situatie en de (hiermee verband houdende) problematiek in het landarbeidersmilieu.

Het basismateriaal voor dit rapport is in belangrijke mate verkregen door de resultaten van twee enquêtes, respectievelijk gehouden in vijf half-veenkoloniale en drie zuiver-veenkoloniale dorpen. Daarnaast is gebruik gemaakt van bestaand statistisch materiaal en literatuur over het veenkoloniale gebied, waarbij in het bijzonder de L.E.I.-rapporten "Arbeidsvoorziening Zuid-Oost-Drenthe" en "De Landarbeiders in Nederland" zijn geraadpleegd.

Wat betreft de enquêtes, kan in de eerste plaats worden opgemerkt, dat deze zijn ingesteld, opdat de "mening van de praktijk" zou worden verkregen omtrent de vraagstukken op sociaal-economisch terrein, die voor het werk van de Commissie Veenkoloniën van belang zijn. Deze enquêtes hebben ongetwijfeld een aantal kwalitatief-belangrijke gegevens verschaft betreffende het bedrijfsplan, de arbeidsvoorziening en de arbeidsverhoudingen. De meningen, die hieromtrent in het boeren- en arbeidersmilieu heersen, kunnen zeker tot een beter inzicht in de veenkoloniale problematiek bijdragen.

De eerste enquête had plaats in de vijf half-veenkoloniale dorpen: Gieterveen, Eexterveen, Gasselternijeven, Slochteren en Kolham. Het werd van belang geacht, geïnformeerd te zijn omtrent de problemen met betrekking tot de veehouderij en de arbeidsvoorziening in die gebieden, waar de veehouderij een belangrijker rol speelt dan in de eigenlijke Veenkoloniën. Voor dit doel bleek de keuze der vijf dorpen in grote trekken wel juist. Gieterveen, Eexterveen en Kolham hebben overwegend het half-veenkoloniale

karakter; ook met Gasselterboerveen, een gehucht onder Gasselternijeveen, is dit het geval. Voor Gasselternijeveen (in het bijzonder "de Mond") en Slochteren geldt in sterkere mate het akkerbouwkarakter, dat voor de eigenlijke Veenkoloniën kenmerkend is.

De tweede enquête had plaats in de drie zuiver-veenkoloniale dorpen: Wildervank, (1e en 2e) Exloërmond en Bergentheim. Op het merendeel der in deze dorpen geënquêteerde bedrijven neemt de akkerbouw een zeer dominerende plaats in.

In ieder van de acht keuzedorpen zijn vijf landbouwers en vijf landarbeiders geënquêteerd, in totaal zijn dus 80 personen bezocht. De vragenlijsten, zoals die bij de enquêtes gebruikt zijn, gaan als bijlagen bij dit rapport (Bijlage III). De enquêtes zijn verricht in de vorm van huisbezoek; zowel van landbouwers als van landarbeiders werd volledige medewerking verkregen. Voor de keuze van de te enquêteren personen, bij een onderzoek als het onderhavige van veel belang, is in elk der acht dorpen van te voren een gesprek gevoerd met de desbetreffende voorzitter en secretaris van de sociale dorpscommissie van het Landbouwschap. Uit de door hen genoemde personen werd een keuze gedaan. Als richtlijnen voor de keuze golden de volgende kenmerken:

- a. per dorp vier landbouwers met overwegend vreemd personeel en een landbouwer met eigen personeel;
- b. per dorp drie of vier vaste landarbeiders en een of twee landarbeiders met los dienstverband; in de half-veenkoloniale dorpen dienden de vaste arbeiders tevens veeverzorger te zijn.

Hoewel in ieder dorp ook een gezinsbedrijf werd bezocht, ligt de gemiddelde bedrijfsgrootte der geënquêteerde boeren enigszins boven het streekgemiddelde.

Aangezien de geënquêteerde personen met een zekere zorg zijn gekozen en aan hun meningen dus een bepaald gehalte mag worden toegekend, achten wij hun oordeel wel min of meer representatief voor de agrarische beroepsbevolking in de desbetreffende dorpen.

In Bijlage VI is een aantal gegevens te vinden omtrent bedrijfsgrootte (tabel 1), aantal bedrijven en bedrijfsindeling (tabel 2) en leeftijdsopbouw bedrijfshoofden (tabel 3).

HOOFDSTUK I

HET BEDRIJFSTYPE EN DE ARBEIDSVORZIENING

§ 1. De ontwikkeling van het bedrijfstype

De veenkoloniale gebieden in N.O. Nederland vormen sinds de invoering van de kunstmest een uitgesproken akkerbouwgebied, gekenmerkt door de drie "traditionele" gewassen fabrieksaardappelen, rogge en haver. Met uitzondering van de jaren dertig (beperking aardappelteelt, sterke uitbreiding tarweteelt) nam de aardappelverbouw meestal in de oudere Veenkoloniën de helft van de oppervlakte cultuurgrond in, in de nieuwere veenkoloniale nederzettingen vaak 60% (hier en daar zelfs 2/3). Sinds ± 1880 is de teelt van fabrieksaardappelen de basis gaan vormen voor het veenkoloniale bedrijf. De wettelijk voorgeschreven beperking van de aardappelteelt - met ingang van 1951 op maximaal 1/3 van het bouwland - heeft deze basis dan ook behoorlijk aangetast.

Gaan wij terug tot de jaren 1947 en 1948 (vgl. Bijlage I), dan zien wij, dat in de Groninger Veenkoloniën in die jaren 50 à 55% van de oppervlakte cultuurgrond met aardappels was beteeld. In het Drentse veenkoloniale gebied gaf de gemeente Emmen nog hogere cijfers: 57 à 59% (waaronder consumptieaardappels). Deze gemeente heeft ook nog een zandgedeelte, zodat de cijfers voor het veenkoloniale deel zeker nog hoger lagen. Ook tijdens de enquêtes viel het op, dat in de nieuwe Veenkoloniën het aardappelareaal naar verhouding op de geënquêteerde bedrijven in die jaren nog een ruimere plaats innam dan in de oudere Veenkoloniën. In het jaar 1949, maar in sterkere mate nog in 1950, wierp de Wet Bestrijding Aardappelmocheid reeds haar schaduwen vooruit; in 1951 zien wij overal het percentage aardappels gereduceerd tot nagenoeg 1/3 van de oppervlakte bouwland (inclusief kunstweide). Blijkens de gemeentelijke cijfers tekent de teruggang van de aardappelteelt zich het duidelijkst af in de zuiver-veenkoloniale gemeenten van Groningen en in drie overwegend-veenkoloniale Drentse gemeenten als Smilde, Odoorn en Emmen. De andere gemeenten, die tot het werkterrein van de Commissie Veenkoloniën behoren, zijn veel minder homogeen. De cijfers betref-

fende de ontwikkeling van bedrijfsplan en veebezetting over de jaren 1947 tot en met 1954, die van alle veenkoloniale gemeenten zijn verstrekt, geven dan ook alleen voor de Oude Veekoloniën in Groningen een helder beeld.

Wanneer wij de grafiek en het cijfermateriaal van de zes Groningse gemeenten wat nader bekijken, valt ons het volgende in het oog:

1. het percentage bouwland is nagenoeg niet gedaald, de oppervlakte kunstweide is absoluut zeer gering, relatief gezien niet onbelangrijk in betekenis toegenomen. In drie gemeenten bleef de oppervlakte bouwland stationnair, in de drie andere gemeenten was er een zeer geringe daling van 1 à 2%. Wijzigingen in de oppervlakte blijvend grasland zijn niet vermeldenswaard;
2. de veebezetting is ongetwijfeld sterker geworden sinds 1947, echter waren toen de absolute aantallen wel zeer gering. In laatstgenoemd jaar werden er per bedrijf gemiddeld twee melkkoeien gehouden, voor 1954 is dit cijfer 3,1. Uit de cijfers blijkt verder, dat het aantal stuks jongvee per 100 melkkoeien overal beduidend is gestegen; soms haast verdubbeld. Hoewel geenszins spectaculair, blijkt toch de veehouderij een iets ruimere plaats in het bedrijfsplan te hebben gekregen als gevolg van de aanleg van kunstweiden (men vergelijk de percentages kunstweide in de jaren 1950 en 1951!);
3. de gewassen, die de aardappel hebben vervangen, zijn in hoofdzaak suikerbieten en granen; de suikerbieten zijn toegenomen van 1% tot gemiddeld bijna 8% van het bouwland. Daarnaast heeft op veel bedrijven een perceel kunstweide mede de plaats ingenomen van de "verboden aardappels". In de grafieken (Bijlage I) valt, vooral in 1954, een belangrijke toename op van de categorie "overige granen", wat samenhangt met de uitbreiding van de tarweteelt.

Van de zes Drentse Hondsruggemeenten Anlo, Gieten, Gasselte, Borger, Odoorn en Emmen zijn een aantal cijfers betreffende het bedrijfsplan over de jaren 1949 en 1952 gesplitst naar zand en veen. Deze splitsing stelt ons in staat over het veengedeelte van deze gemeenten een oordeel te geven aangaande de wijzigingen in het bedrijfsplan. In 1951 trad de Wet Bestrijding Aardappelmoehed in werking; de invloed op het bedrijfsplan moet er dus bij vergelijking van de jaren 1949 en 1952 uit te halen zijn.

Hoewel de cijfers niet volkomen vergelijkbaar zijn met de hiervoren aangehaalde (van 1947 tot 1954) in de Groninger Veenkoloniën, zijn zij voor ons onderwerp toch wel instructief.

Wij vermelden hieronder de gegevens betreffende het veengebied:

x)	% Bouwland		% Granen		% Hakvruchten		% Aardapp.		% Suikerbieten	
	1949	1952	1949	1952	1949	1952	1949	1952	1949	1952
Aalo	73,8	73,1	44	51	56	49	50	40	5	7
Gietan	75,5	74,6	42	53	58	47	52	37	5	7
Gasselte	82,8	81,5	39	51	59	49	54	39	4	7
Borger	84,3	83,4	39	51	59	48	54	40	4	7
Odoorn	88,5	87,4	38	54	60	45	57	39	3	5
Emmen	87,7	87,6	41	55	58	44	56	40	2	3

x) De gegevens hebben betrekking op "bouwland excl.kunstweide"

Uit deze cijfers blijkt:

1. een zeer geringe daling van het bouwlandareaal (uiteenlopend van 0,1 in Emmen tot 1,3 in Gasselte), volkomen in dezelfde orde van grootte als in zes Groningse gemeenten;
2. het percentage granen is gestegen van gemiddeld 40 tot 50 à 55% van het bouwland, de omgekeerde ontwikkeling geldt voor de aardappelen;
3. een stijging van het suikerbietenareaal van bijna 4 tot 6% van het bouwland; een overeenkomstige ontwikkeling geven de Oude Veenkoloniën in de periode 1949-1952 te zien.

Het een en ander bevestigt wel onze indruk, dat de ontwikkeling van het bedrijfsplan (en zeer waarschijnlijk ook de veebezetting) in de verschillende veenkoloniale gebieden een sterke overeenkomst vertoont. Een enigszins van belang zijnde wijziging in de bouwland-graslandverhouding in de Veenkoloniën heeft dus bepaald niet plaats gehad.

Omtrent de wijzigingen, die zich sinds 1947, maar in het bijzonder sinds 1951 in het bedrijfsplan hebben voltrokken, zijn aan de geënquêteerde landbouwers een aantal vragen gesteld, die nauw verband met elkaar houden. De overeenstemming van de individuele gevallen met de algemene tendens is treffend: de wijzigingen in het individuele bedrijfsplan (vraag 4) worden misschien ook gemakkelijk op het dorpsbedrijfsplan (vraag 6) geprojecteerd. Overigens is er een grote mate van overeenstemming tussen de algemene tendens in de Veenkoloniën (zoals die hierboven is besproken) en de antwoorden

op de beide vragen.

In het algemeen leiden de antwoorden op bovengenoemde vragen tot de conclusie: vooral als gevolg van de Wet Bestrijding Aardappelmoetheid is het bedrijfsplan gewijzigd in de richting van meer graan, meer bieten en iets meer veehouderij.

Het aardappelareaal van de geëncuêteerden blijkt ingekrompen te zijn van ongeveer 50 à 60% (soms wel 2/3) van het bouwland tot nagenoeg 1/3. In de plaats van aardappels zijn o.a. gekomen: granen, suikerbieten en kunstweiden; vooral op besmette grond is vaak kunstweide aangelegd. De oppervlakte blijvend grasland is vrijwel nergens toegenomen. In de zuiver-veenkoloniale dorpen is op sommige bedrijven de veestapel nogal toegenomen (vooral in Bergentheim), op de meerderheid der bedrijven heeft de veestapel echter slechts een geringe of helemaal geen uitbreiding ondergaan.

Tussen de dorpen onderling zijn nog wel zekere accentverschillen te constateren, die hierna in het kort worden weergegeven. In Gieterveen en Bexterveen was op verschillende bedrijven reeds ongeveer 1/3 grasland; in deze dorpen is op de meeste bedrijven het percentage grasland (op moerasveengrond) constant gebleven: hoofdzakelijk is er sprake van meer graan en meer bieten, daarnaast soms iets meer vee. Gasselternijveen is vanouds meer op de akkerbouw georiënteerd, zodat de beperking van de aardappelteelt hier ingrijpender was voor de bedrijven; overigens stemmen de wijzigingen overeen met de bovengenoemde algemene conclusie. In de Woldstreek zijn de wijzigingen klaarblijkelijk van minder betekenis dan in de Drentse half-veenkoloniale dorpen, de aardappelteelt was vanouds in Slochteren en Kolham minder omvangrijk. Nader preciserend geldt voor deze Woldstreekdorpen dan ook: iets meer graan, iets meer bieten en iets meer veehouderij. Het meest ingrijpend was de invoering van de Wet Bestrijding Aardappelmoetheid ongetwijfeld voor de eigenlijke Veenkoloniën: Wildervank, 1e en 2e Exloërmond en Bergentheim; vooral in beide laatstgenoemde keuzedorpen hadden de geëncuêteerden naar verhouding het grootste aardappelareaal en zijn er nogal wat besmet verklaarde percelen. In Wildervank en de Exloërmonden heeft men de omschakeling in de eerste plaats gezocht in de uitbreiding van graan- en bietenteelt, daarnaast in de aanleg van kunstweiden (vooral in "de Monden"). De aanleg van kunstweiden en de hiermee samenhangende uitbreiding van de veehouderij heeft in Bergentheim

het meest te betekenen, waarschijnlijk houdt dit verband met het relatief veel voorkomen van aardappelmoehheid; ook kan het aanpassingsvermogen van de boeren -- een kolonistengroep met een vooruitstrevende mentaliteit -- hier een rol spelen.¹⁾ De uitbreiding van de bietenteelt daarentegen heeft in Bergentheim minder te betekenen dan in de Noordelijker gelegen Veenkoloniën, hetgeen vooral samenhangt met de geschiktheid van deze grond voor bietenteelt.

§ 2. Productieomstandigheden, bedrijfstypen en arbeidsbezetting

In de eerste plaats zal hier, gebaseerd op mededelingen van geënquêteerden, een kort overzicht worden gegeven van een aantal productieomstandigheden (aard en kwaliteit van de grond, verkaveling, ontwatering) in de keuzedorpen. Voor een goed begrip van de factoren, die het productieplan in de desbetreffende dorpen bepalen, is kennis van deze productieomstandigheden van belang.

De grondsoort in de Drentse half-veenkoloniale dorpen bestaat hoofdzakelijk uit broekveengronden, aan de westzijde gedeeltelijk zandig en aan de oostzijde overgaande in dalgrond. Het laag gelegen land wordt gebruikt als grasland (natuurland, madeland) en de afwatering laat soms nogal te wensen over, hoewel verbeteringen worden aangebracht of plannen voor uitvoering bestaan. Deze laag gelegen gronden, die vooral langs de Hunze voorkomen, zijn ongeschikt voor bouwland. De hogere gronden in het Westen, die als bouwland in gebruik zijn, hebben door hun droogtegevoeligheid een vrij beperkte gewassenkeuze. Suikerbieten en tarwe kunnen slechts op enkele percelen worden geteeld, terwijl de opbrengst hiervan vrij laag is. In het oostelijk deel op de dalgronden wordt de waterbeheersing over het algemeen goed genoemd en is de teelt van suikerbieten en tarwe meer algemeen.

De verkaveling is matig. Gedeeltelijk ligt het land in één strook achter de boerderijen, maar ook zijn er bedrijven, die geheel zijn versnipperd. Vooral het grasland ligt soms erg verspreid en ver van de boerderijen verwijderd. Behalve de verkaveling laat soms ook de indeling in percelen te wensen over.

De boeren voelen over het algemeen zeer veel voor herontginning en zien hierin het middel hun opbrengsten te verhogen. Sommige percelen hebben zandkoppen en/of harde lagen onder de bouwvoor (vast veen, slik of oer) en zouden veel kunnen worden verbeterd.

1) De structuur van de arbeidersbevolking is in dit verband ook ongetwijfeld van betekenis (vgl. § 2 en § 3).

De eigen bijdrage voor de herontginning wordt meestal te hoog geacht en zou variëren van f. 1.000,- à f. 1.600,- per ha. Opgemerkt dient te worden, dat herontginning en verbetering van de waterbeheersing tevens een afnemning van de oppervlakte grasland ten gevolge zal hebben.

In Slochteren en Kolham treft men zowel zand- als veengrond aan. Het zandgedeelte is echter van geringere betekenis dan de oppervlakte dalgrond. In Kolham is de grond iets lichter dan in de omgeving van Slochteren, waar plaatselijk de overgang naar de kleigrond (ook rodoorn-gronden) merkbaar is. De geschiktheid voor de verschillende gewassen is vrij gunstig. Bieten en tarwe worden hier met zeer goede resultaten verbouwd. In de omgeving van Slochteren geeft de tarwe plaatselijk zelfs betere resultaten dan de rogge, terwijl hier ook handelsgewassen worden geteeld, o.a. Westerwolds raaigras en bietenzaad.

De ontwatering is hier over het algemeen vrij goed. Door drainage is de detailontwatering verbeterd, terwijl de bemaling zorgt voor een goed waterpeil. De verkaveling wordt door de betrokkenen redelijk genoemd; voor het merendeel zijn de bedrijven opstreckende heerden, die weliswaar soms erg smal zijn. Een gedeelte van het grasland ligt soms buiten dit gebied. Herontginning zou plaatselijk gewenst zijn, b.v. in sommige percelen in Kolham, waar een ondoorlatende laag (smeerlaag) in de ondergrond of soms ook hoge zandkoppen voorkomen. In het algemeen is men echter niet enthousiast over de resultaten, die met herontginning worden bereikt en meent men, dat verdere drainage reeds een voldoende en belangrijke verbetering zal geven.

In de zuiver-veenkoloniale dorpen kan worden opgemerkt, dat in Bergentheim, waar de ontginning van jonge datum is, zowel de grond als de waterbeheersing en de verkaveling in het algemeen geen aanleiding geven tot klachten. In de Exloërmonden heeft de onegale ligging van de percelen ten gevolge, dat de gewassenkeuze wordt beperkt, vooral het winterkoren ondervindt soms hinder van wateroverlast. Het is opmerkelijk, dat hier drainage niet voorkomt en de boeren er geen goede resultaten van verwachten, omdat de grond niet doorlatend genoeg zou zijn. In Wildervank is de ontwatering over het algemeen vrij goed. Opmerkelijk is het, dat, waar wel wateroverlast voorkwam, men zeer goede resultaten heeft gehad met drainage. Behalve een aanmerkelijke productieverhoging werd hierdoor tevens de gewassenkeuze uitgebreid.

Van de verkaveling kan nog worden opgemerkt, dat de grootte en de ligging t.o.v. de boerderijen in de onderzochte dorpen in de zuivere Veenkoloniën vrij gunstig is. Treffend is echter de geringe perceelsgrootte. In Wildervank en de Exloërmonden is deze gemiddeld zeker niet groter dan 1 ha! Hoewel dit volgens geënquêteerden bij de huidige ontwateringstoestand noodzakelijk is, is het bezwaar voor machinale bewerking, vooral in natte perioden, toch zeer groot.

Thans zullen wij een aantal persoonsgegevens, betreffende de geënquêteerde landbouwers vermelden, die van betekenis zijn voor de instelling van de boer en zijn gezinsleden en daardoor voor de productierichting van zijn bedrijf. Van belang zijn de gegevens omtrent de plaats van herkomst van de boer en zijn echtgenote en het type van het ouderlijk bedrijf.

In de meeste keuzedorpen zijn de bedrijfshoofden geboren in de desbetreffende dorpen, vaak op hetzelfde bedrijf. In enkele gevallen komen zij van elders en hebben zich door hun huwelijk op het schoonouderlijk bedrijf gevestigd. De meerderheid van de vrouwen komt niet uit hetzelfde dorp maar vaak wel uit de streek. In Bergentheim treft men hoofdzakelijk nog de oorspronkelijke kolonisten aan, die voor het merendeel afkomstig zijn uit de Krim.

Wanneer men rekening houdt met de productieomstandigheden zijn blijkens de resultaten van de enquête duidelijke tendenzen aanwezig, dat de plaats van herkomst en het type van het ouderlijk bedrijf een rol spelen bij de huidige bedrijfsvoering. Een duidelijke illustratie hiervan is b.v. een gezinsbedrijf in Kolham, waar de boer, afkomstig uit Zuidlaren, de oude traditie van varkensfokkerij (en biggenhandel!) voortzet en een naar verhouding grote melkveestapel heeft. De vrouw en dochter melken geregeld mee en helpen ook op het land. Hoewel de boer hier reeds tientallen jaren woont, voelt hij zich ook bij de bevolking niet geheel thuis; wat hem betreft mogen "ze de boerderij 's nachts wel overplaatsen naar Zuidlaren". Verder was het opmerkelijk, dat enkele zeer goede veestapels, zowel in de half-veenkoloniale dorpen als in het zuiver-veenkoloniaal gebied, aanwezig waren bij boeren, die van huis uit de melkveehouderij gewend waren. De herkomst van de vrouw en de invloed van het schoonouderlijk bedrijf is in sommige gevallen ook duidelijk merkbaar. De veenkoloniale echtgenote is geneigd om te zeggen: "Verkoop die melkkoeien toch", terwijl de echtgenote, van het zand afkomstig, in de meeste gevallen meehelpt te melken, zo niet regelmatig, dan toch bij de grootste drukte.

De grootte van de geënquêteerde bedrijven in de half-veenkoloniale dorpen ligt overal boven het streekgemiddelde. In verband met het doel van het onderzoek was het noodzakelijk bedrijven te nemen, die met vreemd personeel werken. In de Drentse half-veenkoloniale dorpen varieert de grootte van de keuzebedrijven van 20-30 ha; in de Woldstreek is de variatie groter en zijn zowel kleinere als grotere bedrijven gekozen. In de zuiver-veenkoloniale dorpen ligt de gemiddelde bedrijfsgrootte nog iets hoger en is de variatie eveneens groot, maar zijn de keuzebedrijven wel representatief voor de onderzochte dorpen. Het bedrijfstype kan als volgt worden weergegeven.

BEDRIJFSTYPE VAN DE ONDERZOCHE BEDRIJVEN

	Oppervlakte-grasland en kunstweide 1)	Aantal melk-koefen	Oppervlakte ²⁾ aardappelen	Overige gewassen in volgorde van belangrijkheid
Eexterveen	< 1/3	6 à 10	1/4	haver, rogge, suikerbieten
Gieterveen	< 1/4	8 à 10	1/3	haver, rogge, tarwe
Gasselternijveen	± 1/3	5 à 8	1/3	rogge, haver, suikerb., tarwe
Slochteren	< 1/5	3 à 5	1/3	haver, tarwe, rogge, e.a.
Kolham	± 1/4	4 à 10	1/3	rogge, haver, tarwe
Wildervank	1/5 à 1/4	2	1/4 à 1/3	rogge, tarwe, haver
Exloërmonden	± 1/8	4 à 6	1/4 à 1/3	haver, rogge, suikerbieten
Bergentheim	± 1/9	6 à 8	1/3	haver, tarwe, rogge, suikerbieten

1) Gedeelte van de cultuurgrond

2) Gedeelte van het bouwland

Uiteraard zijn er tussen de bedrijven in een bepaald dorp ook verschillen te constateren. Er is geen sprake van een geheel uniforme bedrijfsvoering. De oorzaak hiervan is ten dele gelegen in de ongelijke natuurlijke productieomstandigheden, maar belangrijk is ook de zienswijze en de instelling van de boer (zoals hiervoor ook is opgemerkt) en de arbeider. Dit geldt in het bijzonder voor de melkveehouderij. In de zuiver veenkoloniale dorpen is de veestapel op de bedrijven geringer, hoewel de bedrijfsgrootte hoger ligt. Hier is vrijwel geen blijvend grasland, maar wordt het vee uitsluitend gehouden op kunstwei. Vaak is deze kunstwei aangelegd op besmette grond. Het houden van vee staat dan ook hoofdzakelijk

in verband met de vruchtwisseling van het bouwland. In de half-veenkoloniale dorpen is de melkveehouderij meer als een bedrijfs-onderdeel te beschouwen.

Het is moeilijk te voorspellen, welke de uiteindelijke gevolgen zullen zijn voor het productieplan, indien de cultuur-technische toestand zou worden verbeterd.

In de half-veenkoloniale Hondsrugdorpen zal een verbetering van de ontwatering voor verschillende bedrijven de mogelijkheid bieden een gedeelte van hun blijvend grasland om te zetten in bouwland. Gezien de geneigdheid hiertoe, zal dit op verschillende bedrijven niet uitblijven. Indien de boeren echter zouden willen overgaan tot aanleg van kunstweiden, zou de vruchtwisseling kunnen worden verbeterd. Verder zullen de mogelijkheden van verbouw van tarwe en suikerbieten aanmerkelijk worden vergroot, doordat een betere bouwvoor en waterhuishouding kan worden verkregen. Over de gehele linie is verder een productieverhoging te verwachten door hogere opbrengsten van de gewassen.

Hoewel er dus een vrij groot risico aanwezig is, dat men blijvend grasland zal scheuren, zonder hiervoor in de plaats kunstwei aan te leggen, zijn laatstgenoemde voordelen toch zeker doorslaggevend om te pleiten voor een snelle verbetering van de cultuur-technische toestanden.

In de zuiver-veenkoloniale dorpen geeft een verbetering van de cultuurtechnische toestand eveneens de mogelijkheid voor een verbetering van het productieplan. Vooral in de oudere Veenkoloniën, waar de ontginning het slechtst is geschied, is door herontginning, verkaveling en verbetering van de waterhuishouding veel te bereiken. Voor vele gronden is een productieverhoging mogelijk en kan de gewassenkeuze worden uitgebreid. Tevens zal hierdoor de reeds vrij sterk gevorderde mechanisatie beter tot zijn recht kunnen komen, hetgeen hier van veel belang is, omdat de arbeidsvoorziening steeds krapper wordt.

DE ARBEIDSBEZETTING OP DE BEDRIJVEN VOLGENS DE OPGAVE
VAN DE BOEREN EN ARBEIDERS

	Aantal bedrijven	Opp. cult. grond in ha	Aantal meewerkende personen:					Aant. bedrijven met los seizoen pers.	Aant. volw. arb. kr.2)	Ha per werker 2)
			bedr. hoofd	zoons	ev. fam.	vaste arb.	periodek 1)			
Eexterveen	8	206	8	5	3	8	3	6	28	7,4
Gieterveen	9	197	9	5	-	8	6	7	26	7,6
Gasselternjeveen	9	219	9	5	-	9	6	5	26	8,5
Slochteren	9	239	9	3	-	17	4	7	28	8,6
Kolham	9	303	8	3	-	20	1	6	31	9,8
Wildervank	9	302	10	5	-	10	9	7	30	10,0
Exloërmonden	8	214	9	1	-	8	8	4	24	8,8
Bergentheim	8	302	8	2	-	12	8	6	29	10,6

1) Vrijwel allen van maart - december.

2) Excl. het los seizoenpersoneel; met inbegrip van losse arbeiders, die 6 maanden of langer op het bedrijf werken.

Op vrijwel alle bedrijven is een kern van vast gezinspersoneel en vreemde arbeidskrachten aanwezig. Deze kern bestaat uit de boer, die in de meeste gevallen volledig meewerkt, eventueel zijn zoon en één of meer vaste arbeiders. Vooral in de zuivere Veenkoloniën heeft men in vele gevallen een arbeider, die van Maart tot December meewerkt. In de Woldstreek komt dit in veel mindere mate voor. Hoewel de behoefte hieraan niet minder groot is dan elders, heeft waarschijnlijk de invloed van de zeer sterke afvloeiing uit de landbouw deze soort arbeidskrachten praktisch doen verdwijnen. In de zuivere Veenkoloniën is het aantal eerder toegenomen. Indien men hier een arbeider in de slappe zomermaanden laat schieten, is het risico, dat men hem niet kan krijgen voor de oogstwerkzaamheden, te groot. Het losse personeel komt op de meeste bedrijven voor. Hoofdzakelijk verrichten deze arbeiders seizoenwerk voor de verpleging van bieten en voor oogstwerkzaamheden.

Indien men nagaat, in hoeverre de arbeidsbezetting voldoende is, dan blijkt, dat deze, vergeleken met dezelfde bedrijfs grootte in de akkerbouwgebieden op de zeekeleigonden, vrij grote overeenstemming vertoont. Het bedrijfsplan in de onderzochte gebieden is niet minder arbeidsintensief, doordat vele gewassen in verband met

de productieomstandigheden meer arbeid vragen (ongunstiger verkaveling, het moeilijke schoonhouden van bieten). Over het algemeen kan op de geënuqusteerde bedrijven dan ook worden gesproken van een krappe arbeidsbezetting. In de dorpen Gieterveen en Eexterveen is de toestand redelijk goed; in Slochteren en Kolham is de bezetting zeker aan de lage kant en is bovendien een arbeidsreserve van seizoenpersoneel niet aanwezig, dit in verband met de in de omgeving bestaande industrieën. In de zuivere Veenkoloniën is de arbeidsbezetting in de Exloërmonden goed, terwijl in Bergentheim door sterke mechanisatie en iets gunstiger productieomstandigheden evenmin van een tekort kan worden gesproken. Bovendien is hier een arbeidersreservoir aanwezig in het Bruchterveld. Wildervank daarentegen ondervindt meer de invloed van de afvloeiing naar de industrie en heeft een te geringe arbeidsbezetting.

In verband met de arbeidsbezetting is een korte beschouwing over de stand van de mechanisatie gewenst. De laatste jaren heeft de mechanisatie behoorlijke vorderingen gemaakt. Het merendeel der bezochte bedrijven beschikt over een trekker en een zelfbinder, terwijl de aardappelteelt grotendeels is gemechaniseerd. Vooral in de zuiver-veenkoloniale dorpen en in de Woldstreek werd de indruk gekregen, dat de mechanisatie reeds ver gevorderd is. In de Drentse half-veenkoloniale dorpen is dit nog niet zo sterk het geval. Toch worden ook hier bijna geen aardappelen meer met de hand gerooid, doordat veel gebruik wordt gemaakt van loonwerkers¹⁾. Aangenomen kan worden, dat - uitgezonderd op de kleine bedrijven - de aardappeloogst in de komende jaren vrijwel volledig machinaal zal geschieden, hetzij met eigen machine of door een loonrooier, hetzij in coöperatief verband. Van de andere werktuigen, die van invloed zijn op de arbeidsvoorziening, kunnen worden genoemd de aardappeltransporteur en de graanelevator. De graanelevator, die in de Veenkoloniën bijna niet voorkwam, waarschijnlijk in verband met de schuurruimte, komt de laatste jaren op de grotere bedrijven steeds meer in gebruik. De grotere oppervlakte granen speelt hierbij ongetwijfeld ook een rol.

§ 3. A r b e i d s b e h o e f t e e n a r b e i d s a a n b o d

Het veenkoloniale productieplan met zijn specialisatie op een zeer beperkt aantal gewassen heeft een zeer onregelmatige arbeidsbehoefte. (Men vergelijkte Bijlage II.)

De arbeidsbehoefte bleek in 1950 een zeer hoge top te vertonen in September (vooral veroorzaakt door hakvruchten i.c. aardappelen),

1) Het inschakelen van loonwerkers heeft een zekere nivellering van de arbeidsbehoefte ten gevolge; vooral de kleinere bedrijven in de Veenkoloniën maken er gebruik van.

minder hoog in Augustus (vooral de graanoogst) en October (aard-appels en bieten). Een andere arbeidstop, maar lager dan in October, vinden wij in de voorjaarsmaanden April en Mei op rekening van de hakvruchten.

In verband met het vrijwel eendere bedrijfsplan in de Oost-groningse en Oostdrentse Veenkoloniën mogen wij wel aannemen, dat de arbeidsbehoefte-grafiek in de Oude Veenkoloniën nagenoeg hetzelfde beeld vertoont.

Voor de jaren 1950 en 1953 is de periodieke arbeidsbehoefte zowel in het zand- als in het veengebied van de gemeenten Gasselte, Gieten, Odoorn en Emmen weergegeven. Hieruit blijkt, dat in 1950 vooral in de gemeenten Emmen en Odoorn de verschillen tussen zand- en veengedeelte sterk in het oog springen: de vrij regelmatige arbeidsbehoefte van het gemengde zandbedrijf (vooral in Emmen) enerzijds en de veel onregelmatiger arbeidsbehoefte van het veenkoloniale akkerbouwbedrijf anderzijds. In de gemeente Gasselte blijkt het verschil tussen zand- en veengedeelte minder groot te zijn, dit hangt samen met het gedeeltelijk half-veenkoloniale karakter van de veenkolonie Gasselternijveen. In de gemeente Gieten hebben de "curven" voor zand- en veengebied de sterkste overeenkomst met elkaar, waaruit duidelijk het half-veenkoloniale karakter van Gieterveen blijkt.

Vergelijken wij de arbeidsbehoefte in de jaren 1950 en 1953 dan zien wij, in alle vier gemeenten, dat de zeer hoge September-top toch enigszins is gedaald. De arbeidsbehoefte in de maand Augustus is toegenomen. In de voorjaarsmaanden valt een geringe verschuiving waar te nemen: Mei is enigszins aangegroeid ten koste van April. De verklaring voor de wijzigingen is hoofdzakelijk te vinden in de afname van de aardappelteelt en de hiermee samenhangende uitbreiding van de graanteelt, ten dele ook in een uitbreiding van de bietenteelt.

Als gevolg van de beperking van de aardappelteelt heeft dus een geringe nivellering van de grote seizoentop in de arbeidsbehoefte plaats gehad.

De verhouding tussen het aantal benodigde vaste en losse arbeidskrachten is door de regelmatiger arbeidsbehoefte in dorpen als Gieter- en Bexterveen gunstiger dan in de typisch-veenkoloniale dorpen, zoals ook tijdens de enquêtes naar voren kwam. In de vorige paragraaf is aandacht geschonken aan de arbeidsbezetting op de

geëquôteerde bedrijven. Daaruit blijkt, dat er in het algemeen kan worden gesproken van een krappe arbeidsbezetting. Wanneer voor de gemeente Odoorn arbeidsbehoefte en arbeidsaanbod worden vergeleken (zie Bijlage II), dan blijkt, dat in het 3e en ten dele ook in het 4e kwartaal (de maand October) het arbeidsaanbod (in feite de arbeidsbezetting) niet aan de arbeidsbehoefte kan voldoen. In mindere mate overtreft ook tijdens een gedeelte van het voorjaar de arbeidsbehoefte het arbeidsaanbod. Aan het Rapport Arbeidsvoorziening Zuid-Oost-Drenthe (gemeenten Odoorn, Emmen, Schoonebeek en Sleen) ontlene wij in dit verband nog het volgende: "In het derde en vierde kwartaal is het aantal arbeiders, dat in de landbouw werkt, ongeveer tweemaal zo groot als in het eerste en tweede kwartaal. Verder valt de nadruk in eerstgenoemde kwartalen veel sterker op de korte werkperiodes, aangezien het hier vrijwel uitsluitend gaat om de arbeidsreserve voor de aardappelrooicampagne. Hoewel deze periode zich over zes à acht weken uitstrekt, blijkt een zeer groot deel van de arbeiders slechts gedurende een gedeelte van deze periode werk te vinden.

Ook in het tweede kwartaal is het aantal arbeiders met een zeer korte werkperiode nog groot. Eveneens is de invloed van de aardappelteelt merkbaar, die voor het poten veel arbeid geeft gedurende een uiterst korte periode". Wij merken hierbij nog op, dat uiteraard ook de bietenteelt thans een zekere rol speelt in vóór-zomer en herfst.

In Bijlage IV zijn de arbeidskrachtentellingen van 1950 en 1953 vermeld voor de gemeenten, die tot het werkgebied van de Commissie Veenkoloniën behoren. Wat de betaalde arbeidskrachten betreft, blijkt de verhouding tussen het aantal tijdelijke en "vaste" arbeidskrachten in verschillende gemeenten nogal uiteen te lopen ¹⁾. De hoogste percentages van deze tijdelijke arbeidskrachten worden, volgens deze tellingen, aangetroffen in de zuiver-veenkoloniale gemeenten. In de Drentse Hondsruggemeenten zijn er naar verhouding minder tijdelijke arbeidskrachten, terwijl in de Oud-Oldambtster gemeenten de desbetreffende percentages nog lager zijn.

1) Tijdelijk wil hier zeggen: korter dan drie maanden in de landbouw; allen, die 3 maanden of langer in de landbouw werkten, worden "vast" genoemd.

In het volgende wordt het oordeel van de geënquêsteerde boeren over de vaste kern en de arbeidsvoorziening weergegeven. In aansluiting daarop geven wij de meningen van de landarbeiders over de afvloeiing uit hun milieu en de voorkeur voor het vaste of losse dienstverband.

Over het geheel genomen wordt op de geënquêsteerde bedrijven de omvang van de vaste kern wel ongeveer voldoende geacht; sommige boeren zeggen, dat hun vaste kern "nogal krap" is, maar zouden geen vaste arbeider extra willen hebben, hoogstens een losse arbeider voor de periode van Maart tot November of December. Verschillende boeren wijzen er op, dat de neiging van de landarbeiders om een vast dienstverband aan te gaan steeds geringer wordt, tenminste bij de jongere generatie. De meerderheid der geënquêsteerdennoemt het aantrekken van vaste arbeiders moeilijk; een aantal van hen wijst op het belang van een dienstwoning, die als lokmiddel kan fungeren. Losse arbeiders zijn volgens onze zagslieden ook moeilijk te krijgen. Overigens zijn er, wat dit betreft, plaatselijke verschillen; in de meeste keuzedorpen zijn losse arbeiders moeilijker te krijgen dan vaste, in sommige dorpen is het juist andersom.

Over de toekomstige ontwikkeling met betrekking tot de arbeidsvoorziening is men niet bepaald optimistisch gestemd. Vrijwel unaniem verwachten alle geënquêsteerden grotere moeilijkheden, verschillende boeren wijzen speciaal op de loonregeling in de aanvullende werken, die zij als de hoofdoorzaak zien van de geringe neiging om in de landbouw te werken. Over deze voorkeur voor de aanvullende werken wordt overigens door vele landbouwers, in verband met de hen gestelde vragen over de arbeidsvoorziening, het nodige gezegd. Het los-arbeider-zijn en het werken op de verschillende aanvullende werkgelegenheidsobjecten, meestal nog met "de D.U.W." aangeduid, wordt volgens velen dermate aantrekkelijk voor de landarbeider, dat de geneigdheid om vast arbeider te worden steeds meer afneemt. Bij de bespreking van de sociale situatie van de landarbeiders (Hoofdstuk II) komen wij op dit onderwerp nog terug.

In het algemeen is men over de mogelijkheden om de afvloeiing van landarbeiders en arbeidszonen tegen te gaan, niet erg hoopvol gestemd ¹⁾. Het euvel van de loonhoogte in de van overheidswege

1) Antwoorden op vraag 13 - landbouwers.

gesubsidieerde werken wordt er bij de beantwoording van de desbetreffende vraag ook vaak bijgohaald. Verschillende landbouwers zien volstrekt geen mogelijkheden; de grote meerderheid meent, dat het in de eerste plaats de loonkwestie is, die de afvloeiing in de hand werkt. Als tweede factor noemt men vaak de noodzaak tot verbetering van de woningtoestanden onder de landarbeiders; verschillende landbouwers blijken zich er van bewust te zijn, dat de meeste dienstwoningen slecht zijn (vgl Hoofdstuk II, § 3). Vrijwel geen van de geënquêteerden verwacht dat een afname van de seizoenwerkloosheid (als gevolg van een regelmatigere arbeidsbehoefteverdeling) de afvloeiing zal tegengaan; men wijst er op, dat vele arbeiders tegenwoordig liever bij het losse werk willen.

De meningen van de geënquêteerde landarbeiders over de toekomstige afvloeiing uit hun milieu komen eveneens neer op een te verwachten daling van het arbeidsaanbod. Men verwacht, dat zowel de primaire afvloeiing (direct na het verlaten van de Lagere School) als de secundaire afvloeiing (personen, die reeds een bepaalde tijd in de landbouw hebben gewerkt) nog zal toenemen. Vooral in Wildervank, Gasselternijeven en de Exloërmonden spreekt men van een stijgende belangstelling voor de migratie. Vele landarbeiders laten zich omscholen voor de industrie (vooral de laatste twee jaar is dit het geval), soms nog op 30-jarige leeftijd of ouder. Nog groter is uiteraard het aantal jonge landarbeiders, dat als ongeschoolde naar het Westen of Zuiden des lands trekt. In het volgende hoofdstuk zal aan de beroepskeuze in het landarbeidersmilieu een afzonderlijke paragraaf worden gewijd.

Voor de arbeidsvoorziening in de landbouw is het van belang te weten of de voorkeur van de landarbeiders uitgaat naar het vaste of naar het losse dienstverband. De antwoorden op de desbetreffende vraag kunnen wij als volgt samenvatten: van de geënquêteerde arbeiders geven vrijwel alle losse arbeiders de voorkeur aan het losse dienstverband, ongeveer eenderde van de vaste arbeiders zou liever los arbeider zijn. Als motieven noemt men o.a.: hogere verdienste, minder gebondenheid en de afkeer van het melken, speciaal tijdens de weekonds. Een aantal van deze vaste arbeiders verklaart, dat zij los arbeider zouden worden, wanneer zij niet min of meer gebonden waren aan de door hen bewoonde dienstwoning van de werkgever. Verschillende boeren wezen dus wel terecht op het belang van een dienstwoning voor het aantrekken van een vaste

arbeider. Vermeldenswaard is het tenslotte nog, dat de arbeiders, die van kleine-boerenafkomst zijn, in het algemeen de voorkeur geven aan het vaste dienstverband; het los-arbeider-zijn en in het bijzonder de aanvullende werkgelegenheid blijkt deze categorie landarbeiders niet aan te trekken. Vooral in Bergentheim blijkt, volgens geënquêteerden, het verband tussen afkomst en voorkeur voor een bepaald dienstverband.

§ 4. Problemen rondom een nieuw bedrijfstype

Eén van de belangrijkste vragen bij dit onderzoek is: Hoe is de instelling van boeren en arbeiders ten opzichte van een nieuw bedrijfsplan?" Men kan zich verder afvragen of deze instelling zodanig is, dat er inderdaad een ander bedrijfstype zal ontstaan. Zal het gemengde bedrijfstype (uiteraard met het accent op de akkerbouw) in de Veenkoloniën kans van slagen hebben? Afgezien van een aantal economische factoren, schijnt ons de mentaliteit van boer, boerin en landarbeider voor een eventuele overgang naar de veehouderij van grote betekenis.

De enquêteresultaten wekken geen grote verwachtingen ten aanzien van een uitbreiding van de veehouderij in de keuzedorpen. In een aantal half-veenkoloniale dorpen neemt de veehouderij vanouds een zekere plaats in, een uitbreiding is daar echter niet te verwachten. In de Groningse dorpen zal het bedrijfsplan op de keuzebedrijven niet in de veehouderij-richting gaan, in Gasselternijveen en de Exloërmonden wordt op enkele bedrijven wel aan meer veehouderij gedacht, in Bergentheim zal waarschijnlijk de omschakeling naar een meer gemengd bedrijf nog het verst gaan, al zullen ook daar geen spectaculaire wijzigingen optreden. Over het geheel genomen moet de conclusie dan ook luiden: in de meeste keuzedorpen zal het bedrijfsplan in de komende jaren geen wijzigingen van betekenis ondergaan, alleen in Bergentheim valt nog een zekere uitbreiding van de veehouderij te verwachten.

Wat het melken betreft, dit geschiedt in alle keuzedorpen ten dele door gezinspersoneel, ten dele door vreemd personeel (vaste arbeiders). De meeste van deze vaste arbeiders behoren tot de categorie "vast-arbeider - veeverzorger" en zijn uit dien hoofde meestal verplicht om de 2 of 3 weken tijdens de weekends te melken. De beloning voor dit weekend-melken is bij het weekloon

inbegrepen volgens de bepalingen van de C.A.O. Het merendeel van de landbouwers, die een vaste arbeider-veeverzorger hebben, beschikken over een dienstwoning voor deze arbeiders. Wat betreft de vraag of de landarbeiders kunnen melken, is er een zeker verschil tussen de antwoorden in Gieterveen, Bexterveen en Bergentheim enerzijds en de overige vijf dorpen. In eerstgenoemde dorpen kan, volgens de geënquêteerden, de overgrote meerderheid der arbeiders melken; ook de jongeren wel, zij het in mindere mate. In de andere dorpen schatten de landbouwers het percentage landarbeiders, dat kan melken, op ongeveer 50%; verder meent men, dat dit percentage voor losse arbeiders veel lager ligt. In alle dorpen zegt men, dat er slechts zeer weinig aankomende landarbeiders zijn, die in enkele gevallen nog leren melken en dat de meesten van hen het niet graag doen. In Bergentheim hebben uiteraard die landarbeiders, die uit het kleine-boerenmilieu komen, over het algemeen wel melken geleerd en is dientengevolge het melken een minder groot probleem dan in de andere dorpen.

Voor wat betreft het melken door de vrouwen en dochters der boeren kregen wij de indruk, dat dit in de Drentse halfveenkoloniale dorpen nog wel tamelijk veel voorkomt (als de mannen het druk hebben), in de overige keuzedorpen in de meeste gevallen niet. In dit verband moet erop worden gewezen, dat - althans bij de grotere boeren in de Veenkoloniën - de levensstijl met "burgerlijk" kan worden aangeduid. De ontwikkeling van het veenkoloniale bedrijf tot een eenzijdig akkerbouwbedrijf heeft ertoe geleid, dat de boerenvrouwen en -dochters vrijwel niet meer in het bedrijf meewerken en de boer en zijn zoon(s) het melken tijdens de weekends als een groot bezwaar zijn gaan beschouwen. Deze instelling (en het hiermee verband houdende gezinspatroon) is niet bevorderlijk voor het introduceren van melkveehouderij op de bedrijven.

De landarbeiders, die geënquêteerd zijn, kunnen vrijwel allen melken, al doet de meerderheid het niet graag. De afkeer van het melken, in het bijzonder tijdens de weekends, blijkt het sterkst in de Groningse dorpen; in Gieterveen, Bexterveen en Bergentheim is over het algemeen de tegenzin minder groot. De overgrote meerderheid der landarbeiders is van mening, dat de toevloeiing van jonge landarbeiders naar de landbouw en de geneigdheid om vast arbeider te worden bij verdere omschakeling naar de veehouderij zal afnemen.

In verband met een eventuele uitbreiding van de rundveestapel is ook de bedrijfsinrichting van belang. Het werd dan ook wenselijk geacht geïnformeerd te zijn over de stalruimte. In de half-

veenkoloniale dorpen, waar op de onderzochte bedrijven op het ogenblik gemiddeld ongeveer 5 à 10 melkkoeien aanwezig zijn, blijkt de stalruimte voor grootvee ongeveer 7 à 15 melkkoeien te bedragen. Bijna alle boeren zijn van mening, dat de veestallen in de omgeving behoorlijk bezet zijn, vooral doordat 's winters vaak mestvee of drachtig vee wordt aangehouden en de afzet hiervan meestal in het voorjaar plaats heeft. Op de meeste keuzebedrijven is een geringe uitbreiding echter nog wel mogelijk zonder verbouwing.

3 In de zuiver-veenkoloniale dorpen, waar meestal maximaal vijf stuks melkvee worden gehouden, is oorspronkelijk vrijwel geen of zeer weinig stalruimte aanwezig. Meestal niet meer dan voor 3 of 4 koeien. Na de wet op de Aardappelmoesheid zijn op enkele bedrijven grotere stallen gebouwd, op de meeste bedrijven is de stalruimte zodanig, dat uitbreiding van de veestapel zonder verbouwing bezwaarlijk is; men behelpt zich hier en daar met geïmproviseerde stalruimte in de schuur.

Van belang voor de "kansen van de veehouderij" is ook, dat slechts enkele bedrijven (in de half-veenkoloniale dorpen) beschikken over belangrijke weide- en hooibouwwerktuigen. Mede hierdoor vergt de geringe veestapel naar verhouding te veel arbeid. Een melkmachine is hier niet rendabel en geeft geen noemenswaardige arbeidsbesparing. Verschillende boeren wezen er op, dat een melkmachine toch door iemand moet worden bediend en dus het bezwaar van het gebonden-zijn met de weekends niet wordt opgeheven. Dit gebonden-zijn met de weekends treedt bij het houden en opfokken van jongvee lang niet zo sterk op de voorgrond. Hierdoor is het vooral ook te verklaren, dat tot nu toe alleen de jongveestapel een uitbreiding van betekenis heeft ondergaan, zoals in § 1 is gebleken.

Uit vele gesprekken met boeren en arbeiders is ons wel duidelijk geworden, dat men in het algemeen de veehouderij als een noodzakelijk kwaad beschouwt. Deze opvatting wordt zowel bij de boer en zijn gezinsleden als bij de landarbeider aangetroffen. De economische factoren zullen dan ook een zeer zwaar gewicht in de schaal moeten leggen, wil het gros van de veenkoloniale boeren tot een belangrijke uitbreiding van de veehouderij besluiten.

HOOFDSTUK II

DE SOCIALE SITUATIE VAN DE LANDARBEIDER

§ 1. De beroepskeuze in het landarbeidersmilieu

In de veenkoloniale gebieden bevindt zich een vrij talrijke arbeidersbevolking. Oorspronkelijk zijn door de vervening arbeiders van elders aangetrokken. Gedeeltelijk bleef deze bevolking na de vervening gevestigd in het gebied en werkte op de nieuw ontstane landbouwbedrijven, gedeeltelijk trok ze verder naar nieuwe verveningen en ontginningen. Doordat de vervening langzamerhand in betekenis afnam en de betrekkelijk beperkte werkgelegenheid in de landbouw zich niet uitbreidde, moest een gedeelte van de groeiende arbeidersbevolking in andere bedrijfstakken werk vinden.

De opkomende landbouwindustrieën trokken vele arbeiders en vormden tevens een goede bron van aanvullende werkgelegenheid voor de seizoenwerkers in de landbouw. Hiernaast vestigden zich ook andere industrieën in deze gebieden. Toch bleef er steeds een vrij grote arbeidsreserve bestaan, zodat werkloosheid vrij veel voorkwam. Na de laatste oorlog is de industrialisatie in sterke mate toegenomen, zelfs zo sterk, dat er in verschillende streken een tekort aan arbeidskrachten voor de landbouw dreigt. Hoewel ook vroeger dus afvloeiing plaats had is deze op het ogenblik zeer versterkt, hetgeen uit de gegevens over de beroepskeuze blijkt.

Bij het Landarbeidersonderzoek in de gemeenten Odoorn en Wildervank bleek, dat de afvloeiing van landarbeiderszonen in deze gemeenten aanmerkelijk sterker was dan in de akkerbouwgebieden op de zeeleigonden. In eerstgenoemde gemeente had 67% een beroep buiten de landbouw gezocht, in de zeeleigebieden slechts 53%. Opmerkelijk is, dat in dit rapport, evenals in het rapport over de Arbeidsvoorziening in Z.O.-Drente, werd geconstateerd, dat de leeftijdsopbouw van de landarbeiders niet ongunstiger was dan in de andere akkerbouwgebieden, hoewel de praktijk hierover een andere mening heeft, wat tijdens de enquête ook steeds naar voren kwam.

Wat betreft de enquêteresultaten kan ten eerste worden opgemerkt, dat ruim de helft van de ouders en schoonouders van de geënquêteerde landarbeiders van beroep landarbeider is (was),

terwijl ongeveer eenvierde deel landbouwer is (was). De bedrijfs-grootte van de ouderlijke bedrijven varieert van 5-15 ha. Vooral in Bergentheim is de landbouwersafkomst zeer sterk (Bruchterveld).

BEROEPEN VAN DE VADERS EN SCHOONVADERS VAN GEENQUETEERDEN

	Beroepen van de vaders			Beroepen van de schoonvaders		
	Land-arbeiders ¹⁾	Land-bouwer	Niet-agrar. beroep	Land-arbeiders ¹⁾	Land-bouwer	Niet-agrar. beroep
Eexterveen	2	2	1	3	1	
Gieterveen	3	1	1	1	1	1
Gasselternijveen	4		1	1	3	1
Slochteren	3	1		1		3
Kolham	2		2	1		3
Wildervank	5			4		
Exloërmond	3	1	1	3	1	1
Bergentheim	1	3	1	2	3	
Totaal ²⁾ abs	23	9	7	16	9	8
%	59	23	18	49	27	24

1) Hierbij de veenarbeiders inbegrepen.

2) Excl. 2 onbekenden.

Bij het Landarbeidersonderzoek bleek, dat de geënquêteerde landarbeiders in de akkerbouwgebieden op de zeeleigonden voor 76% van landarbeidersafkomst waren en 10% van boerenafkomst. In Wildervank en Odoorn, waar ruim 1500 landarbeiders werden geënquêteerd waren deze percentages respectievelijk 48 en 8%.

Voor een nader inzicht in de beroepskeuze in het landarbeidersmilieu is bij de enquête gevraagd naar de beroepen van de broers en zwagers van de geënquêteerde landarbeiders.

DE BEROEPEN VAN DE BROERS EN ZWAGERS VAN DE GEENQUETEERDE LANDARBEIDERS

	Land- arbeiders	Land- bouwer	Niet- agrar. beroep	Totaal	Abs
	in procenten				
Eexterveen	39	11	50	100	38
Gieterveen	39	33	28	100	39
Gasselternijveen	40	12	48	100	40
Slochteren	13	6	81	100	31
Kolham	10	12	78	100	40
Wildervank	13	2	85	100	40
Exloërmond	72	2	26	100	57
Bergentheim	34	26	40	100	47
Totaal	35	13	52	100	
abs	116	43	173		332
Beroepen van de broers	38	11	51	100	195
Beroepen van de zwagers	30	16	54	100	137

In vorenstaande tabel zijn de geënquêteerde landarbeiders zelf niet opgenomen. Indien deze hierbij worden gerekend hebben in de onderzochte families 49% van de mannen het landarbeidersberoep gekozen, 9% is boer geworden en 42% heeft een niet-agrarisch beroep. Van de vrouwen is 45% gehuwd met een landarbeider, 13% met een boer en 42% met iemand met een beroep buiten de landbouw. In Slochteren, Kolham en Wildervank is verder het niet-agrarisch beroep sterk vertegenwoordigd. Bergentheim en Gieterveen vallen op doordat er veel landbouwers in de familie zijn.

De keuze van de aldus onderzochte gezinnen zal niet geheel in overeenstemming zijn met de werkelijke situatie. Het landarbeiders-element is te sterk vertegenwoordigd, doordat in elk gezin tenminste één zoon of schoonzoon landarbeider van beroep is. De zuivere beroepscontinuïteit, die te berekenen is door uitsluitend die gezinnen te nemen, waar de vader landarbeider van beroep is (was) en hierop het aantal zoons, dat landarbeider geworden is, te betrekken, is dan ook veel lager. Dit cijfer is slechts 33 voor deze generatie.

Het aantal zoons van de geënquêteerde landarbeiders is eigenlijk nog te gering om te zien in hoeverre de beroepscontinuïteit zich in de volgende generatie voortzet. Het feit echter, dat van de 22 zoons slechts 3 het beroep landarbeider hebben gekozen, 1 landbouwer is geworden en 18 een niet-agrarisch beroep hebben wekt de verwachting, dat deze voor de landbouw zeer lage beroepscontinuïteit steeds verder dalende is.

Bij de beschouwing van de gemiddelde leeftijd van de broers en zwagers van de geënquêteerde echtparen blijkt, dat er weinig verschil bestaat tussen de agrarische beroeps personen en de overigen. Opmerkelijk is echter dat, behalve in de dorpen Exloërmond en Bergentheim, beneden de 30 jaar vrijwel géén landarbeiders voorkomen en de niet-agrarische beroepen hier wél vertegenwoordigd zijn. In Exloërmond en Bergentheim is de toestand juist omgekeerd, wat het vermoeden wekt, dat hier meer sprake is van secundaire afvloeiing na het huwelijk.

Indien men het bovenstaande met enige enquête-indrukken mag samenvatten, dan kan men zeggen, dat in de Drentse dorpen en in Bergentheim de landarbeidersbevolking véél minder overgang naar en contact met de industriebevolking heeft gehad dan dit in Wildervank en in de Woldstreek het geval is. De plattelandsgemeenschap ligt in eerstgenoemde gebieden geslotener; in laatstgenoemde streken is de overgang naar de industrie reeds van veel oudere datum en liggen de grenzen minder scherp.

In aansluiting op bovengenoemde enquêtegegevens zullen wij trachten nog iets nader in te gaan op de achtergronden van de afvloeiing van landarbeiders(zoons).

In het vorige hoofdstuk (§ 3) is reeds vermeld, dat men een toenemende afvloeiing uit het landarbeidersmilieu verwacht. Als beweegredenen voor de trek uit de landbouw noemt men o.a.: hogere lonen en kortere werktijden in andere bedrijfstakken, omscholingsmogelijkheden en de woningsituatie. Tekenend is in dit verband de opmerking van één der geënquêteerde landarbeiders: "de landarbeiderskinderen gaan tegenwoordig een beroep kiezen". De verbetering van lonen en sociale voorzieningen in de landbouw heeft in feite eerst recht de afvloeiing mogelijk gemaakt, zoals tijdens verschillende gesprekken met landarbeiders ook naar voren kwam. Immers, de gemiddelde landarbeiderszoon had vroeger geen keuze; direct na het verlaten der lagere school moest er worden verdiend, zodat hij als

het ware vanzelf landarbeider werd. Van beroepskeuze was dus practisch geen sprake. Aan de geënquêteerde landarbeiders is vraag gesteld, of zij vroeger "iets anders" hadden willen worden. Ongeveer 60% van de geënquêteerden had dit wel gewild, bij allen ontbrak echter de mogelijkheid om een ander beroep dan landarbeider te kiezen als gevolg van financiële bezwaren. De beroepen, die zij hadden willen kiezen, zijn o.a. timmerman, smid, bankwerker, kommies, onderwijzer, koloniaal, politie-agent, wagenmaker, monteur. Wanneer thans de financiële situatie dit mogelijk maakt en er geen animo voor het boerenwerk aanwezig is, gaat de huidige arbeiderszoon inderdaad een beroep kiezen. Hierbij dient te worden opgemerkt, dat zeer veel landarbeiders animo voor de landbouw bij hun zoons bepaald niet bevorderen. Van een aantal landarbeiders hoorden wij tenminste de verzuchting: "mijn zoon wil (wilde) nu eenmaal graag naar de boer, maar ik zou hem liever wat anders laten worden". Dat men landarbeider geen beroep vindt is vooral een gevolg daarvan dat dit vak vroeger veelal niet werd gekozen, maar de harde noodzaak er toe dreef om landarbeider te worden. Zodoende zag (en ziet) men landarbeider niet als een beroep, maar meer als een soort beschikking van het (nood)lot. De zeer geringe mogelijkheid om het van landarbeider tot (kleine) boer te brengen (o.a. als gevolg van de landhonger nog verminderd) betekent, dat er van opklimmingskansen vrijwel geen sprake is.

Wij noemden hierboven de opmerking betreffende het kiezen van een beroep door de landarbeiderszoons tekenend voor de waardering van het landarbeider-zijn; gelet op de vroeger onvrijwillige beroepskeuze zouden wij de klemtoon ook anders kunnen leggen: "de arbeiderskinderen gaan tegenwoordig een beroep kieszen". De gevolgen hiervan zullen ongetwijfeld van grote betekenis zijn voor de toekomst van de landbouw in de Veenkoloniën.

§ 2. D e v e r h o u d i n g b o e r - a r b e i d e r

In hoofdzaak baseren wij ons voor de beschouwingen over deze verhouding op de enquêteresultaten¹⁾. Doordat een aantal keuzedorpen een half-veenkoloniaal karakter had, kon omtrent de relatie boer-arbeider in de eigenlijke Veenkoloniën een duidelijker beeld ontstaan. In het algemeen heeft de verhouding tussen werkgever

1) Vragen 15 en 16 - landbouwers en 20 - landarbeiders.

en werknemer in de veenkoloniën een veel zakelijker karakter dan in de zandgebieden; dit hangt enerzijds samen met de mentaliteit van de bevolking, anderzijds met de grootte der landbouwbedrijven. De bevolking is een kolonistenbevolking, wat o.a. meebrengt, dat de traditie nagenoeg geen rol speelt en aan de materie een overheersende betekenis wordt toegekend. "Stand en welstand zijn bijna synoniem", zegt Haveman¹⁾, sprekend over het dorpsmilieu van de veenkoloniën. Tussen boer en arbeider bestaat dan ook een standsverschil, dat in de eerste plaats gebaseerd is op het verschil in welstand tussen beiden; factoren als afkomst en ontwikkeling spelen in veel mindere mate een rol dan in de zeekelegebieden het geval is. Doordat de boer meestal zelf in het bedrijf meewerkte en het aantal arbeiders per bedrijf vaak gering was, hebben de klasseverhoudingen in de veenkoloniën nooit een dusdanige scherpte aangenomen als in sommige akkerbouwgebieden op de klei (met name in het Oldambt) het geval was. In zekere zin nemen de veenkoloniën een tussenpositie in tussen het Groningse klei- en het Drents-Overijsselse zandgebied. Het sociaal aanzien van de boeren is in die plaatsen, waar de industrie nogal van betekenis is, uiteraard geringer dan in de zuiver-agrarische dorpen. In laatstgenoemde dorpen kent de sociale waardering ongeveer de volgende indeling:

1. intellectuelen (met soms een paar grote landeigenaars);
2. (middel)grote boeren en welvarende middenstanders;
3. lagere ambtenaren (w.o. onderwijzers);
4. eenvoudige winkeliers, ambachtslieden en kleine boeren;
5. landarbeiders.

Van de keuzedorpen komt de sociale geleding in Wildervank en de beide Woldstreekdorpen vrij goed overeen met bovenstaande indeling. Ook de Exloërmonden en Gasselternijveen vertonen ongeveer hetzelfde beeld, met dit verschil, dat de afstand tussen boer en arbeider daar iets geringer is dan in de drie Groningse dorpen.

Wat deze Groningse dorpen betreft: de meeste boeren hebben wel contact met hun vaste arbeider(s), het is vaak gewoonte, dat de boer en arbeider 1 of 2 keer per jaar bij elkaar op visite gaan. Ook bij bepaalde hoogtijdagen (bruiloften, verlovingen) wordt er van weerskanten verwacht, dat men belangstelling zal tonen. Tussen een aantal grote boeren en hun arbeiders is er niet veel contact,

1.) Dr J. Haveman: "De ongeschoolde arbeider".

tussen kleinere boeren en landarbeiders (als buren) echter wel.

In Kolham schijnt het contact geringer dan in Slochteren en Wildervank. Mogelijk is in Kolham ook de fabrieksarbeid van invloed. Het maakt verder nog verschil of een arbeider korter of langer bij een bepaalde boerenfamilie heeft gewerkt. De waardering, die de veenkoloniale arbeiders hebben voor het contact met de boeren, schijnt vaak niet groot. In Kolham, Wildervank en Gasselternijeven stelde de meerderheid der geënquêteerde arbeiders het visitecontact niet erg op prijs, blijkens uitdrukkingen als: "boer en arbeider hebben heel verschillende belangen", "men moet elkaar de deur niet platlopen", "eigenlijk heeft een boer ons toch niet in tel", "wij hebben er niet veel belang bij" e.d. Hoewel de verhouding boer-arbeider dus niet "scherp" kan worden genoemd, is er, blijkens het bovenstaande, toch niet zo zeer sprake van "gemoedelijkheid". In de dorpen Gieterveen en Eexterveen ligt de situatie anders dan in de eigenlijke Veenkoloniën. In deze half-veenkoloniale dorpen gaan boeren en arbeiders vrij geregeld met elkaar om; zowel boeren als arbeiders geven hieromtrent nagenoeg dezelfde inlichtingen. Een geënquêteerde arbeider zegt, dat er wel uitzonderingen zijn; een ander meent, dat er vroeger meer contact was. In elk dezer beide dorpen is er trouwens één landarbeider, die het contact tussen boer en arbeider gering vindt. Het feit, dat beide zegslieden uit het zandgedeelte van Drente afkomstig zijn (en beiden spreken van het geringe aanzien van de landarbeider) is waarschijnlijk de verklaring voor deze afwijkende mening. Want ongetwijfeld is in de zanddorpen het contact nog algemener en intensiever. Wij kunnen wel aannemen, dat in Gieterveen en Eexterveen de boer en zijn vaste arbeider als regel een paar keer per jaar bij elkaar op bezoek gaan; dat boer en arbeider, ook als zij buren zijn, met elkaar omgaan (waarschijnlijk ook een paar keer per jaar) en dat losse arbeiders en boeren minder contact met elkaar hebben.

In het veenkoloniale deel van Bergentheim¹⁾ hebben zich in feite nooit klasseverhoudingen ontwikkeld. Deze jonge veenkolonie is niet veel meer dan een kwarteeuw oud. De boeren vormen een jonge kolonistengroep, in hoofdzaak afkomstig uit noordelijker gelegen Veenkoloniën (vooral uit De Krim); door de autochthone

1) Bergentheim bestaat uit een ouder deel (zand- en laaggelegen veengrond) en een nieuw-veenkoloniaal deel, hoofdzakelijk gelegen aan de Van Royensweg.

bevolking worden zij algemeen met "de Groningers" aangeduid. De verhouding tussen werkgever en werknemer is hier goed te noemen. Ondanks de standsverschillen tussen de (vrij grote) boeren en hun arbeiders hebben de verhoudingen een vrij gemoedelijk karakter. De visitecontacten tussen boer en arbeider komen nogal overeen met die in Gieterveen en Eexterveen; doordat de veenkoloniale boeren buiten het dorp wonen zijn er echter weinig buurtcontacten. Twee factoren kunnen waarschijnlijk als verklaring dienen voor deze, althans voor een veenkoloniale samenleving, gunstige verhoudingen. Deze factoren zouden wij kunnen noemen: het door de kolonisten aangetroffen samenlevingspatroon en de structuur van de arbeidersbevolking. In feite was er immers sprake van de vestiging van een betrekkelijk kleine kolonistengroep van boeren-ondernemers in een streek met overwegend kleine boeren en (veen)arbeiders. Min of meer onbewust pasten deze kolonisten zich enigszins aan bij het door hen aangetroffen sociale klimaat; een klimaat, waarin boer en arbeider gemoedelijk met elkaar omgaan. Dat "de Groningers" nochtans "anders" zijn dan de eigen bevolking en een afzonderlijke stand vormen, wordt door de autochthone bevolking wel geaccepteerd. Zij komen uit een andere streek en vormen dus een aparte sociale groep; een groep, die zich echter niet in een sociaal isolement opsluit.

De arbeidersbevolking is ten dele van veenarbeiders-, ten dele van kleine-boerenafkomst. Er was in de streek geen vanouds gevestigde landarbeidersbevolking. Het Bruchterveld, een buurtschap van overwegend kleine boeren, vormt het arbeidersreservoir voor de veenkolonie Bergentheim. Bij een belangrijk deel van de landarbeiders overheerst dan ook de kleine-grondgebruikersmentaliteit. Vergelijken met de voormalige veenarbeiders zijn deze kleine-boerenzoons volgzzaam en gewillig, maar is hun tempo laag, zoals een paar geënquêteerde landbouwers ons vertelden.

Wat betreft de vraag aan de landbouwers over de ontwikkeling van de verhouding in de laatste decennia, zijn de antwoorden in de verschillende keuzedorpen niet bepaald eensluidend. Het is hierbij opmerkelijk, dat naar verhouding in de dorpen Gieterveen en Eexterveen vaker van een verslechtering wordt gesproken dan in de andere dorpen (Bergentheim telt voor deze vraag niet mee, aangezien deze veenkolonie in feite nog geen historie heeft). Met verslechtering bedoelt men vooral, dat de verhoudingen zakelijker

zijn geworden; men denkt dan in het bijzonder aan het georganiseerd overleg inzake arbeidsvoorwaarden onder bemiddeling van de Overheid, aan de invloed van de aanvullende werken (geen band meer met het landbouwbedrijf) en aan de invloed van de industrie (waardoor de arbeiders steeds minder voor de landbouw gaan voelen). Van belang is in dit verband ook de toeneming van het percentage losse arbeiders.

Wanneer wij enerzijds de standsverschillen in Gioterveen, Eexterveen en Bergentheim, anderzijds die in de Woldstreek en Wildervank beschouwen, dan krijgen wij wel de gedachte, dat in eerstgenoemde dorpen de invloed van het Drentse en Overijsselse zandgebied, in de andere de invloed van het Groningse kleigebied van betekenis is voor de sociale verhoudingen. In deze schematisering nemen Gasselternijveen en de Exloërmonden een tussenpositie in, waar "het Groningse patroon" iets minder sterk aanwezig is dan in de Oude Veenkoloniën. In die dorpen, waar de verhoudingen vanouds nogal gemoedelijk waren, leidt o.a. reglementering van de verhouding werkgever-werknemer tot een zakelijker standpunt van partijen, die als een zekere verwijdering kan worden gevoeld. Waar de verhoudingen reeds een zakelijk karakter hadden, kan reglementering daarentegen tot een soort ontspanning leiden, die als een verbetering van de betrekkingen kan worden gezien.

§ 3. De woningen der landarbeiders

De huisvesting van de landarbeiders laat over het algemeen in Nederland veel te wensen over; in verschillende publicaties is hierop reeds gewezen. Enige recente beschouwingen hieromtrent zijn o.a. te vinden in het Landarbeidersrapport van het L.E.I. en in verslagen, uitgebracht door commissies van de Friese en Zeeuwse Maatschappijen van Landbouw.

Ook in de Veenkoloniën is het met de landarbeiderswoningen over het algemeen slecht gesteld. In een aantal half-veenkoloniale dorpen zijn geënquêteerden van mening, dat de landarbeiders meestal slechter gehuisvest zijn dan andere arbeidersgroepen in de desbetreffende dorpen; tijdens de tweede enquête in de eigenlijke Veenkoloniën bleek men echter niet veel verschil te zien met de woningen der niet-agrarische arbeiders. De meeste klachten over de woningen hebben betrekking op het onvoldoende onderhoud door de

eigenaar, het ongerieflijke van de woningen, de te geringe grootte, het gebrek aan slaapruijnte en het tekort aan licht en ventilatie. Ook is er vaak sprake van een te grote vochtigheid. In de kleinere en meer geïsoleerde nederzettingen is het in het algemeen met de huisvesting der landarbeiders slechter gesteld dan in de grotere plaatsen. Tijdens de enquêtes bleken b.v. in Gieter- en Eexterveen en de 1e Exloërmond de arbeiders naar verhouding slechter gehuisvest dan in Wildervank en de Woldstreek. Enerzijds hangt dit samen met het feit, dat de meeste nieuwbouw-woningen in de grotere dorpen worden gebouwd en de arbeiders uit de kleinere plaatsen naar de grotere trekken, anderzijds waarschijnlijk met de verschillende ouderdom van de nederzettingen in de veenkoloniën. In de oudste veenkoloniale dorpen zijn de vroegere veenarbeidershuizen, die zeer primitief waren, grotendeels verdwenen, in verschillende jongere dorpen staan er nog oude arbeidershuizen, die dateren van het tijdstip der kolonisatie (b.v. in de 1e Exloërmond). De enquêtes hebben uitgewezen, dat van de 38 gehuwde landarbeiders er 18 ontevreden zijn over de huisvesting; van deze ontevredenen wonen 13 in een huis van de werkgever (dienstwoning). In slechts twee gevallen was men tevreden over de dienstwoning.

In het voorgaande is reeds een paar keer op de betekenis van de dienstwoning gewezen. Hieruit is wel gebleken:

- 1e. de dienstwoning bindt een vaste arbeider min of meer aan het bedrijf;
- 2e. door middel van een dienstwoning kon (kan) het verschillende boeren gelukken een vaste arbeider-veeverzorger aan te trekken.

Wij mogen wel aannemen, dat de overgrote meerderheid der dienstwoningen in de Veenkoloniën slecht is. Vrijwel alle door ons bezochte woningen van dit soort zijn typische éénkamerwoningen, voorzien van 2 of 3 bedsteden; soms heeft men ergens een slaapruijnte in het achterhuis afgetimmerd; aan de zijkant is vaak een smal vertrekje, dat min of meer als keuken kan fungeren. Het onderhoud is praktisch overal zeer onvoldoende. Kortom, de verschillen met de moderne arbeidershuizen, waarin vooral fabrieksarbeiders wonen, zijn wel zeer groot. Nochtans is er één voordeel verbonden aan het oude arbeidershuis (afgezien uiteraard van de lage huurprijs): er is wat schuurruimte voor kleinvee. Verschillende arbeiders wijzen er echter op, dat de jonge landarbeider niet zo'n grote waarde meer hecht aan het houden van varkens, geiten of kippen en het

hebben van schuurruimte dus voor de jongere generatie niet zoveel gewicht meer in de schaal legt. De betere arbeiderswoningen zijn meestal van jongere datum en bevatten vaak een woonkamer en een keuken en één of meer kleine slaapkamers, tenminste de na ± 1930 gebouwde huizen. In de oudere huizen ontbreken de slaapkamers en zijn er vaak twee woonkamers; in één van deze kamers zijn dan bedsteden. Soms zijn er bedsteden in beide woonvertrekken. Een klein aantal landarbeiders in de grotere dorpen bewoont moderne arbeidershuizen, die na de bevrijding gebouwd zijn.

Wat betreft de ligging van de woning zijn de meeste landarbeiders er niet bijzonder op gesteld vlak bij de boerderij te wonen. In verband met de rationele aanleg van de veenkoloniale streekdorpen komt verspreide bewoning ("in het veld") er weinig voor; vrijwel alle boerderijen en arbeidershuizen staan aan de verharde weg. Een eigenlijke dorpskern ontbreekt meestal, zodat de voorkeur voor het "wonen in het centrum" vooral betrekking heeft op de nabijheid van school, kerk, vergaderlokaal en winkels. Van de geënquêteerden, die hierover een uitgesproken mening hebben, willen 12 het liefst dicht bij de boerderij wonen; in 2 gevallen geven de vrouwen de voorkeur aan het centrum, de mannen wonen liever zo dicht mogelijk bij hun werk; 21 willen liever niet te dicht bij de boerderij of graag meer in het centrum wonen. Een bezwaar, dat verschillende landarbeiders verbonden achten aan het wonen bij de boerderij, is het volgende: voor allerlei karweitjes kan de boer snel over zijn arbeider beschikken (een koe moet kalven, een paard is van stal, de veearts moet ghaald).

Een samenvatting van de meningen der geënquêteerden over de woningtoestanden leidt tot de conclusie: Van die arbeiders, die ontevreden zijn over hun woning, woont het merendeel in oude en slecht onderhouden dienstwoningen. De moederheid der arbeiders woont liever niet vlak bij de boerderij, ook al is de afstand tot het werk dan vrij groot.

§ 4. De opleiding van de jonge landarbeider

Een zeer kleine minderheid van landarbeiders in Nederland heeft één of andere vorm van landbouwonderwijs genoten. Voor zover men landbouwonderwijs heeft gevolgd, is dit meestal het specialistische onderwijs, dat toegespitst is op één of enkele bedrijfs-

onderdelen. Uit het Landarbeidersrapport van het L.E.I. blijkt, dat dit specialistisch onderwijs ook onder de landarbeiders in de Veenkoloniën nog veruit de belangrijkste vorm van landbouwonderwijs is. In de gemeenten Wildervank en Odoorn heeft namelijk driekwart van de arbeiders-met-landbouwonderwijs het zogenaamde cursusonderwijs gevolgd, zoals in onderstaande tabel is vermeld:¹⁾

LANDBOUWONDERWIJS, DOOR ZOONS VAN LANDARBEIDERS NA DE LAGERE SCHOOL GENOTEN, NAAR HET DIENSTVERBAND VAN DE VADER (PROCENTUEEL OVERZICHT)

	Veenkoloniën (gem. Wildervank en Odoorn)	
	vast	los
Landbouwonderwijs	1,9	2,1
Middelbaar	-	-
Lager dagonderwijs	0,6	0,3
Cursus	1,3	1,8

Het cursusonderwijs betreft hoofdzakelijk de algemene landbouw-avondcursus; daarnaast praktische cursussen, o.a. tractorcursus, aardappelselectiecursus, enz.

Wat het bezoek van jonge landarbeiders aan Lagere Landbouwscholen betreft, zijn er alleen cijfers beschikbaar over het jaar 1953²⁾. In totaal bezochten in dat jaar in de Veenkoloniën 34 leerlingen uit het landarbeidersmilieu de L.L.S. Dit cijfer is het totaal van alle leerlingen uit het veenkoloniale gebied, die in of buiten dit gebied de L.L.S. bezoeken. Naar verhouding telden de scholen te Emmer Compascum, Klazienaveen en Gasselternijerveen de meeste landarbeiderszonen onder hun leerlingen.

Tijdens de enquêtes³⁾ bleek, dat verschillende landbouwers de hen gestelde vragen over landbouwonderwijs voor jonge landarbeiders nogal theoretisch vonden en wel om twee redenen:

1) Bron: L.E.I.: "De landarbeiders in Nederland".

2) Ontleend aan gegevens van de Afdeling Onderwijs van het Ministerie van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening.

3) Men vergelijkte vraag 14-landbouwers en vraag 17-landarbeiders.

- 1e. er zijn haast geen jonge landarbeiders;
- 2e. de landbouw vraagt goed geschoolde vakarbeiders, die alle werkzaamheden kunnen verrichten, geen theoretici. De meesten waren echter wel de mening toegedaan, dat het voor de verhoging van het sociaal aanzien van de landarbeider van belang kan zijn, dat hij landbouwonderwijs heeft genoten.

De helft van de geënquêteerde boeren acht vergoeding wegens loonderving aan jonge landarbeiders, die lager Landbouwonderwijs volgen, gewenst; van deze voorstanders is de overgrote meerderheid van mening, dat òf de overheid òf het landbouwschap of een combinatie van beiden de vergoeding dient te betalen. De tegenstanders (8 geënquêteerden) wijzen er o.a. op, dat deze vergoeding in feite een loonsverhoging betekent en men ook aan arbeiderszonen, die de ambachtsschool bezoeken, geen loonderving uitkeert¹⁾. Ook zijn een aantal van deze zegslieden van mening, dat dagonderwijs voor jonge landarbeiders niet nodig is, aangezien zij wel met speciale praktijkcursussen kunnen volstaan (trekkercursus, werktuigencursus, e.d.), die in de avonduren gegeven kunnen worden.

De overgrote meerderheid der geënquêteerde landarbeiders acht landbouwonderwijs voor jonge landarbeiders van belang. Over de aard van het onderwijs lopen de meningen uiteen: 19 geënquêteerden zijn voorstander van de L.L.S., 16 geven de voorkeur aan een vakschool. Het betalen van de vergoeding wegens loonderving wordt door de meeste landarbeiders wenselijk geacht. In verband met het feit, dat veel jonge arbeiders van de ene boer naar de andere trekken, achten slechts enkele geënquêteerden de desbetreffende werkgever de aangewezen figuur om de loonderving te bekostigen. Wel vindt een minderheid hier een taak voor de landbouworganisaties liggen, maar de grote meerderheid zou de overheid of het landbouwschap de kosten willen laten betalen, eventueel de vergoeding door beide lichamen gezamenlijk willen laten dragen. Verschillende landarbeiders zijn tevens van mening, dat een gediplomeerde arbeider (L.L.S. of landbouwcursus) een hoger uurloon moet hebben dan thans volgens de C.A.O. mogelijk is.

Wanneer wij de meningen van boeren en arbeiders inzake de vergoeding wegens loonderving tijdens het schoolbezoek overzien, dan komen wij tot de volgende conclusie: vergoeding wegens loonderving aan jonge landarbeiders, die de L.L.S. (of eventueel een vakschool) bezoeken, acht de meerderheid der geënquêteerden op de

1) Hierbij moet worden opgemerkt, dat deze vergelijking mank gaat, aangezien bij de ambachtsschool dagonderwijs wordt gegeven aan grotendeels nog leerplichtige leerlingen.

weg te liggen van: Overheid, Landbouwschap of een combinatie van beiden.

Tenslotte nog een paar opmerkingen van algemene aard over de opleiding van de jonge landarbeider. De grote moeilijkheid met betrekking tot deze opleiding is ons inziens gelegen in het feit, dat de landbouw geen eisen stelt. Een arbeider, die geschoold werk wil verrichten in ambacht of fabriek, dient een diploma te kunnen tonen. Indien hij geen opleiding heeft gehad, zijn de kansen zeer gering. Een toekomstig fabrieksarbeider, die de ambachtsschool bezoekt, wil daarmee iets bereiken, het diploma van de school bepaalt in belangrijke mate zijn toekomst. Het nut van een vakopleiding wordt in de industrie in geld gewaardeerd en bepaalt daardoor mede het sociaal aanzien van de fabrieksarbeider. Tussem een geschoolde en een ongeschoolde arbeider bestaan in de industrie soms grote verschillen in sociaal-economisch opzicht. In de landbouw is een all-round landarbeider, die alle werkzaamheden kan verrichten en met landbouwmachines kan omgaan, ongetwijfeld veel geschoolder dan een losse seizoenarbeider, die alleen met bepaalde oogst- en verplegingswerkzaamheden goed op de hoogte is. Echter komen deze verschillen in geschooldheid niet of nauwelijks in de loonhoogte tot uitdrukking; eerder is het tegendeel het geval, aangezien losse seizoenwerkzaamheden naar verhouding vaak het best worden betaald. Bovendien zijn de huidige all-round landarbeiders gevormd in en door de praktijk. Door het bezoeken van de L.L.S. kan de toekomstige landarbeider een theoretische scholing krijgen, waarvan hij later in de praktijk de vruchten plukt, doordat hij zijn werk met plezier en grotere kennis van zaken zal verrichten. Dit alles zal hem echter weinig aanspreken, zolang het verschil in beloning tussen arbeiders met en zonder L.L.S.-diploma zo gering is en geen boer in eerste instantie naar een diploma informeert. Men ziet dan ook het verschijnsel, dat een groot percentage landarbeiderszonen, die de L.L.S. bezoeken, het verder hopen te brengen dan landarbeider (b.v. bedrijfsleider op een groot bedrijf of in de Nieuwe Polders, assistent bij de Voorlichtingsdienst, enz.). Ook zij trachten dus direct of indirect met het diploma iets te bereiken. Zolang dan ook aan het bezit van het L.L.S.-diploma niet zodanige voordelen zijn verbonden, dat de leerlingen (of hun ouders) het gevoel hebben, dat dit diploma hun als landarbeider een voorsprong geeft ten opzichte van de niet-gediplomeerden, zal men op deze scholen geen grote toeloop van toekomstige landarbeiders mogen verwachten.

§ 5. De positie van de landarbeider

In het algemeen is in die delen van ons land, waar de landarbeiders duidelijk een sociale groep vormen, hun sociaal aanzien gering. In de Veenkoloniën vormen de landarbeiders inderdaad een afzonderlijke sociale groep. Weliswaar bestaan er zekere visitecontacten tussen boer en vaste arbeider(s), men vergelijke hiertoe § 2 van dit hoofdstuk; de beperktheid en het min of meer formele van deze contacten wijzen er echter op, dat de arbeiders tot een eigen "stand" behoren. Zoals wij reeds vermeldde zijn in de Drentse half-veenkoloniale dorpen de verhoudingen gemoedelijker dan in de eigenlijke Veenkoloniën; toch kunnen wij ook hier spreken van een bevolkingsgroep, die zich van het "arbeider-zijn" bewust is. Het geringe sociale aanzien van de landarbeidersgroep speelt ongetwijfeld een belangrijke rol bij de beroepskeuze in dit milieu. Slechts een enkele landarbeider wijst met zoveel woorden op het weinig-in-aanzien-zijn; bij vrijwel allen mogen wij deze gedachte echter wel stilzwijgend veronderstellen. In verschillende gesprekken, met name in dorpen als Kolham, Wildervank en Gasselternijveen, werd ons met voorbeelden duidelijk gemaakt, dat de fabrieksarbeider, zelfs de campagne-arbeider op de aardappelmoelfabriek, een groter aanzien geniet dan de landarbeider.

In de gesprekken over de positie van de landarbeider noemen geënuqusteerden in hoofdzaak factoren, die het sociaal aanzien bepalen, zonder dit begrip als zodanig te gebruiken. Verbetering van ongunstige factoren, die de positie van de landarbeider betreffen, is ongetwijfeld een zaak van belang. Wij moeten ons er echter van bewust zijn, dat met een opheffing van deze bezwaren de geneigdheid om landarbeider te zijn (worden) geen gelijke tred houdt. In het begrip "sociaal aanzien" ligt een historisch gegroeide waardering, die een vaak uiterst taai leven heeft. Tussen emancipatie van een sociale groep en hogere waardering van haar sociale status liggen vaak verschillende decennia, soms zelfs generaties.

Het oordeel van de geënuqusteerden over de positie van de landarbeider is bepaald niet gunstig te noemen ¹⁾. Hoewel het nog enig verschil maakt, of de geënuqusteerden vast of los arbeider zijn en ook hun afkomst een rol speelt, acht toch vrijwel geen van hen de positie van de landarbeider bevredigend. Men erkent, dat er zeer

¹⁾ Antwoorden van de landarbeiders op de aan hen gestelde vraag 8.

veel verbeterd is wat betreft loonshoogte, werktijden en sociale voorzieningen; men ziet echter ook, dat andere groepen van arbeiders nog steeds bij de landarbeider in het voordeel zijn. Een aantal hoofdbezwaren, die tijdens de gesprekken steeds weer naar voren kwamen, laten wij thans volgen:

1. de overgrote meerderheid acht de lonen te laag, vergeleken met die in de industrie en in de aanvullende werken; verschillende arbeiders noemen tevens de langere werktijden in de landbouw.
2. Velen wijzen er op, dat het loon van de vaste arbeider relatief te laag is; sommigen van hen noemen in dit verband de prestatie-toeslag in de aanvullende werken.
3. Verschillende arbeiders wijzen op de slechte woningtoestanden, in het bijzonder de dienstwoningen zijn slecht. Als bezwaren, die voor alle landarbeiders kunnen gelden en die men in de industrie niet heeft, noemt men nog de volgende:

- 1e. verschillende boeren gaan slechts node over tot het meewerken aan de sociale voorzieningen, in het bijzonder vacantieregeling en uitbetalen van ziektegeld. Landbouwers met weinig personeel zijn in dit opzicht vaak nog moeilijker dan degenen, die meer arbeiders in dienst hebben. Waarschijnlijk hebben deze boeren de sociale wetgeving innerlijk niet aanvaard ;
- 2e. Als gevolg van de mechanisatie is het individuele werken steeds toegenomen en het werken in groepsverband afgenomen. Opmerkelijk is, dat geen van de landarbeiders de mechanisatie, die het zware werk toch verlicht, als zodanig een winstpunt noemt.

Van de factoren, die het sociaal aanzien bepalen is het volgens de meeste geënquêteerden dus in de eerste plaats de loonfactor, waardoor de landarbeider in het nadeel is bij andere groepen arbeiders. De ongunstige woningsituatie wordt in de meeste gevallen niet als hoofdbezwaar gezien, wel wordt deze factor vaak direct na het loonpeil genoemd. Enkele geënquêteerden spreken van het geringe aanzien van de landarbeider, vergeleken met andere categorieën van arbeiders.

Aan een aantal punten, door landarbeiders tijdens de gesprekken te berde gebracht, zullen wij hier nog enige aandacht wijden. Als nadelen, verbonden aan de positie van vaste arbeider-veeverzorger worden o.a. genoemd: het meerdere werk, dat tenslotte uit overuren bestaat, wordt naar verhouding onvoldoende betaald.

Het gebonden zijn tijdens de weekends wordt steeds meer als een bezwaar gevoeld, vooral bij de jonge landarbeiders. De vaste arbeider staat op de meeste bedrijven voor het zwaarste werk. Een losse arbeider b.v. krijgt voor het kunstmest zaaien een tien cent hoger uurloon, reden waarom de boer dit werk aan de vaste arbeider pleegt op te dragen. Op verschillende bedrijven, waar de boer en zijn zoon meewerken en dan meestal de machines bedienen, komt ook in de eerste plaats vaak de vaste arbeider voor het zware werk te staan. Het feit, dat de boer en eventueel de zoon(s) mee in het werkteam zitten, kan enerzijds de verstandhouding bevorderen, anderzijds echter de taak van de vaste arbeider (naar verhouding) verzwaren.

Als nadelen, verbonden aan de positie van los arbeider worden o.a. genoemd: de arbeider voelt zich als een machine, die voor speciaal werk wordt ingeschakeld. Van een band met het bedrijf of met de landbouw in het algemeen is vaak nauwelijks meer sprake. (De aantrekkelijkheid van het losse dienstverband ligt vooral in de betrekkelijk hoge tarief lonen). Vele boeren hebben voor korte tijd een arbeider nodig, die dan "even" het zware en onaantrekkelijke werk mee mag doen; vooral is dit het geval op bedrijven met overwegend gezinspersoneel, waar in drukke periodes een betaalde arbeidskracht moet worden ingeschakeld.

Het geheel van de bezwaren, die volgens onze zegslieden aan de positie van de landarbeider verbonden zijn, overziende, menen wij tot het volgende te moeten besluiten: vele van deze bezwaren vloeien ons inziens voort uit het bij de landarbeiders aanwezige gevoel, dat de boeren hen te veel als arbeidskracht en te weinig als mens waarden. Uiteraard dient men hierbij te bedenken, dat sommige arbeiders niet altijd begrip blijken te hebben voor de positie van hun werkgever. Wanneer echter aan de positie van de landarbeider in de Veenkoloniën aandacht wordt geschonken, moet er ons inziens op worden gewezen, dat verbetering van lonen en arbeidsvoorwaarden alleen niet voldoende is. Het te geringe begrip van sommige werkgevers voor de positie van de landarbeider is niet bevorderlijk voor de animo om in de landbouw te werken. De instelling van de werkgevers in de landbouw kan belangrijker zijn dan de materiële voorwaarden, waaronder de arbeiders werken. De verbetering van deze materiële voorwaarden, die wij de "economische emancipatie van de landarbeiders" zouden kunnen noemen, gaat gepaard met een sterke afvloeiing uit hun milieu. Wil deze beroepsgroep niet geheel

verdwijnen, dan zal men naast de economische emancipatie aandacht dienen te besteden aan de sociale emancipatie. Het belang van de ondernemers in de landbouw brengt met zich mee, dat zij - als werkgevers - naar vermogen meewerken om deze emancipatie te bevorderen. Bij de economische emancipatie van de landarbeiders is het streven gericht op de erkenning als volwaardige arbeidskracht, bij de sociale emancipatie gaat het om de erkenning als mens.

Van bijzondere invloed op de sociale positie van de landarbeider is nog de aanvullende werkgelegenheid. Als gevolg van de grote seizoenwerkloosheid is dit aspect voor het veenkoloniale gebied wel dermate belangrijk, dat wij er in de volgende paragraaf een afzonderlijke beschouwing aan zullen wijden.

§ 6. De seizoenwerkloosheid en de aanvullende werken

In de vorige paragraaf zijn verschillende factoren genoemd, die van belang zijn voor de positie van de landarbeider in de Veenkoloniën. Aan één van de belangrijkste sociaal-economische problemen in dit gebied, te weten de omvangrijke seizoenwerkloosheid onder de landarbeiders, is echter geen aandacht geschonken. De reden van dit "verzuim" is hierin gelegen, dat de seizoenwerkloosheid voor de bepaling van het sociaal aanzien van de landarbeider in de Veenkoloniën geen factor van betekenis (meer) vormt. Het is opmerkelijk, dat tijdens de enquêtes geen der geënquêteerden, bij de gesprekken over de positie van de landarbeider, op de seizoenwerkloosheid heeft gewezen. De verklaring ligt naar onze mening wel hierin, dat door de invoering van verschillende sociale voorzieningen (Wachtgeld- en Werkloosheidswet, Aanvullende Werkgelegenheid) de risico's van het "los-arbeider-zijn" grotendeels zijn opgeheven. Door zeer vele landarbeiders worden de "aanvullende werken" (waarover hieronder meer) niet als een werkverschaffende instelling gezien, maar als een normale bedrijfstak; men werkt in de landbouw, in de aanvullende werken of op de fabriek. Als gevolg van de gelijkstelling der lonen met die in het vrije bedrijf is de aanvullende werkgelegenheid voor deze arbeiders een bedrijfstak geworden, die vaak beter betaalt en waar men zijn loon vaak gemakkelijker verdient dan in de landbouw.

In belangrijke mate beïnvloedt de sociale positie van de arbeider in de aanvullende werken de arbeidsvoorziening in de landbouw.

Bij de bespreking van de arbeidsvoorziening (Hoofdstuk I, § 3) is reeds geconcludeerd, dat het aantrekken van vaste en losse arbeiders moeilijk of zeer moeilijk is. Men zal echter met cijfers kunnen aantonen, dat er in de dorpen van onderzoek of in de naaste omgeving nog dermate veel personen als landarbeider staan ingeschreven, dat, afgezien misschien van de oogstperiode, van een tekort aan landarbeiders niet kan worden gesproken. Inderdaad is het potentiële arbeidsaanbod (d.i. het aantal geregistreerde landarbeiders) nog voldoende te achten, mogelijk zelfs ruim voldoende in sommige delen van de Veenkoloniën. Het komt echter aan op het feitelijke arbeidsaanbod en de kwaliteit van de arbeidskrachten. In de praktijk is de toestand dan ook deze, dat zolang het voor een arbeider aantrekkelijker is in de aanvullende werken te zitten, dan een vast dienstverband in het landbouwbedrijf te aanvaarden, de arbeidsvoorziening zorg zal baren. In het voorgaande hebben wij reeds kunnen opmerken, dat er redenen zijn om aan te nemen, dat ook door allerlei andere factoren een dalend arbeidsaanbod in de landbouw in de lijn der verwachtingen ligt. Wat de kwaliteit van het arbeidsaanbod betreft: de all-round landarbeider, die in de aanvullende werken uiteraard ook niet wordt gevormd, zal in de toekomst steeds schaarser worden. Hierover zijn de geënquêteerden, zowel boeren als arbeiders, het volkomen eens.

Het is in dit verband van belang er op te wijzen, dat in verschillende delen van de Veenkoloniën niet de losse arbeiders in de aanvullende werken de laagst geklasseerde arbeidersgroep vormen, maar veeleer de landarbeiders (ook al hebben zij vast werk). Behalve met de lonen en arbeidsvoorwaarden in de aanvullende werken en ook met de reorganisatie van de vroegere D.U.W., hangt dit samen met de agrarische structuur van het gebied. Het zeer eenzijdige bouwplan in de Veenkoloniën bracht een aanzienlijke seizoenwerkloosheid mee. Voor grote groepen arbeiders ontstond van lieverlee de situatie, dat zij overwegend buiten en slechts periodiek in de landbouw werkten. Werkverschaffing, Werkverruiming, D.U.W., Cultuurtechnische Dienst en C.O.W. zijn de instellingen, waarop zij waren aangewezen. In de loop der jaren zijn zodoende talrijke arbeiders steeds meer van de landbouw vervreemd geraakt. Het werken in de aanvullende werkgelegenheid¹⁾ werd gewoonte, de landbouw had men niet meer nodig.

1) Hier bedoeld als verzamelnaam voor de verschillende instellingen die zich in de loop der jaren met "werkverruiming" bezig hebben gehouden.

Voor vele landarbeiders betekenen deze aanvullende werken: gunstiger arbeidsvoorwaarden, het werken in groepsverband en het niet meer afhankelijk zijn van een boer. Er heeft zich in de aanvullende werkgelegenheid als het ware een nieuwe sociale groepering gevormd, die zich niet lager voelt staan dan de (vaste) arbeiders in de landbouw, maar veeleer hoger. De omstandigheden hebben het in de hand gewerkt, dat er in deze sociale groep een bepaalde psychose ontstond, die leidt tot de opvatting: "vroeger had de boer ons niet nodig, gelukkig hebben wij hem thans niet meer nodig". In zekere zin is zich momenteel ook binnen de arbeidersbevolking in de Veenkoloniën een emancipatie aan het voltrekken; een emancipatie, welks tendenzen zich waarschijnlijk ook in andere delen van ons land, zij het nog minder duidelijk, zullen aftekenen. Wij zouden willen spreken van een "emancipatie der werklozen", die op economisch terrein in 1944 een feit werd door de gelijkstelling van lonen en arbeidsvoorwaarden in de toenmalige D.U.W. met die in het vrije bedrijf. Op sociaal terrein is deze emancipatie zich thans ook aan het voltrekken, waarbij in de Veenkoloniën de ontwikkeling ongetwijfeld het verst is voortgeschreden. Zij veroorzaakt in de "onderlaag" der plattelands-samenleving een relatieve stijging van het sociaal aanzien van de arbeider in de aanvullende werkgelegenheid. Enerzijds hangt dit ongetwijfeld samen met het feit, dat men aan de aanvullende werken steeds meer het karakter van werkverschaffing heeft ontnomen; anderzijds met de zeer grote betekenis (wat het aantal tewerkgestelden betreft) van deze werken voor het Veenkoloniale gebied. Een korte beschrijving van de ontwikkeling der aanvullende werkgelegenheid sinds de Bevrijding is hier wellicht op zijn plaats ¹⁾.

Na de Bevrijding deed een andere vorm van bestrijding der werkloosheid door uitvoering van werken zijn intrede. Vroeger droeg deze het karakter van werkverschaffing, d.w.z. die cultuur-technische werken werden uitgevoerd, welke in normaal bedrijf niet of niet binnen afzienbare tijd zouden worden uitgevoerd; terwijl op deze werken steuntrekkende werklozen arbeid verrichtten tegen lonen, welke in de regel lager waren dan de lonen in het vrije bedrijf.

1) Deze beschrijving is grotendeels ontleend aan een artikel in "De Noord-Ooster" (December 1954): "De arbeidsmarkt in de afgelopen halve eeuw" door N.L. Jansonius.

In 1944 werd in het bevrijde Zuiden opgericht de Rijksdienst voor de Uitvoering van Werken, afgekort de D.U.W. De uitvoering van werken door de D.U.W. nam grotendeels het karakter aan van vrij werk. Allerlei werken, doorgaans van noodzakelijke aard, werden uitgevoerd onder loonvoorwaarden, welke ongeveer gelijk lagen aan die voor het vrije bedrijf, maar uitsluitend wanneer en voor zolang er arbeiders beschikbaar waren, voor wie geen plaatsing in het vrije bedrijf mogelijk was. Deze D.U.W. is in 1954 opgeheven. Om organisatorische redenen werd per 1 Juli 1954 ingesteld een Directie voor de Arbeidsvoorziening, waaronder ressorteren het Rijksarbeidsbureau en de hoofdafdeling Aanvullende Werkgelegenheid. De regering wenste nl. te beschikken over een goedwerkend apparaat voor de aanvullende werkgelegenheid. Het was gebleken, dat een aantal Diensten, zoals het Bureau Werkgelegenheid, de D.U.W. en de Cultuurtechnische Dienst tegen elkaar in werkten en zelfs met elkaar concurreerden. Thans staat aan de top een interdepartementale commissie, wier politiek de goedkeuring behoeft van de Minister van Sociale Zaken. Daarnaast is nu een samenwerking geschapen tussen wat voorheen de D.U.W. was en het Rijksarbeidsbureau. Deze samenwerking wordt geleid door het directoraat voor de arbeidsvoorziening. De Dienst Aanvullende Civieltechnische Werken (D.A.C.W.) en de Cultuurtechnische Dienst werken weer met subsidie van de genoemde interdepartementale top-commissie, zodat alles nu is geëördineerd. De arbeiders worden nu volledig als vrije krachten tewerkgesteld en zijn soms "onttrekbaar" indien in een of andere sector van het normale bedrijfsleven dringende behoefte aan hen bestaat, uiteraard met inachtneming van de geldende opzegtermijn. Vroeger kon men bij de werkverschaffing en ook bij de D.U.W. er op elk moment worden uitgehaald. Tot zover de beschrijving van de evolutie in de aanvullende werkgelegenheid.

De jongste ontwikkeling bevordert dus wel de binding van de arbeiders aan de aanvullende werkgelegenheidsobjecten.

De "quantitatieve betekenis", die de aanvullende werken hebben voor het arbeidspotentieel in de Veenkoloniën blijkt o.a. uit het Landarbeidersonderzoek van het L.E.I. (zie Bijlage V). In de gemeenten Wildervank en Odoorn bleek in 1951 het aantal arbeiders in de aanvullende werken alleen in September en October kleiner te zijn dan het aantal vaste landarbeiders, in alle andere maanden even groot of groter. In de maanden December, Januari, Februari en Maart bleek zelfs het aantal arbeiders in de aanvullende werken even groot als het totaal aantal vaste + losse arbeiders in de landbouw. Het

behoeft, gelet op de hiervorengenoemde aantallen en op de kwalitatieve ontwikkeling niet veel verwondering te wekken, dat in de Veenkoloniën de arbeiders in deze aanvullende werken geen laag geklasseerde minderheid van de arbeidersbevolking vormen¹⁾. Voor sommige groepen van (land)arbeiders mag tewerkstelling in de aanvullende werken nog op weerstand stuiten, de sociale positie van de arbeider in de huidige A.W. geeft bij de meerderheid bepaald geen aanleiding zich de mindere te voelen van de arbeiders in het vrije bedrijf. Velen van hen zien immers een (periodieke) terugkeer in de landbouw min of meer als een degradatie. Een diepergaand onderzoek naar de sociale situatie van de A.W.-arbeider in de Veenkoloniën zou voor een goed inzicht in de psyche van de daar werkende groepen van veel betekenis kunnen zijn²⁾. Vele losse arbeiders, die via de Arbeidsbureaux van de aanvullende werken naar de landbouw worden "bemiddeld", gaan slechts schoorvoetend en omdat het niet anders kan. Hun argument voor de tegenzin in de landbouw is de onvoldoende beloning; wij geloven echter, dat hun bezwaren in wezen van sociaal-psychologische aard zijn.

Uit een aantal gesprekken met landbouwers is ons verder gebleken, dat ook de opvattingen van verschillende werkgevers het aantrekken van landarbeiders via de Arbeidsbureaux niet bevorderen. Een aantal factoren zijn waarschijnlijk verantwoordelijk voor het "gebrek aan contact" tussen de boeren en het Arbeidsbureau:

In het verleden konden de werkgevers uit het ruime arbeidsaanbod een keuze doen, de arbeiders kwamen bij hen vragen om werk. Deze situatie is in en na de oorlog radicaal veranderd, thans moeten de boeren vaak de arbeiders vragen of zij willen komen werken. De gedachte, dat men voor het aantrekken van een arbeider een aanvraag moet indienen bij een ambtelijke instelling is door vele landbouwers nog onvoldoende aanvaard. Innerlijk aanvaardt de boer het bovendien nog niet, dat hij een arbeider "gestuurd" krijgt; hij wil de desbetreffende persoon zelf kiezen.

1) De theorie van Haveman (in: "De ongeschoolde arbeider") gaat dan ook in zijn algemeenheid voor de arbeider in het dorpsmilieu van de Veenkoloniën niet (meer?) op.

2) Uiteraard zal men zich dan voor zijn oordeel niet moeten beperken tot arbeiders, die zich aan tewerkstelling bij de toenmalige D.U.W. hadden onttrokken, zoals Haveman - merkwaardig genoeg - deed.

Vele boeren zijn tevens van mening, dat een arbeider, die via het Arbeidsbureau gekomen is, zich niet bepaald zal inspannen. Uit het voorgaande is wel gebleken, dat de opvattingen van de arbeiders in de aanvullende werken tot de juistheid van deze mening wel bij kunnen dragen. Een aantal geïnterviewde landbouwers noemden gevallen, waarin de "gestuurde" landarbeiders openlijk voor het "langzaam-aan-tempo" uitkwamen. Mag dit laatste nog uitzondering zijn, het draagt in elk geval bij tot een soort legendevorming over de door het Arbeidsbureau naar de landbouw bemiddelde arbeiders. Mede door de ongunstige naam van de vroegere D.U.W. heerst bij verschillende boeren de mening, dat men via het Arbeidsbureau geen vakbekwame arbeiders, laat staan all-round landarbeiders, kan krijgen.

Wij zien dus, dat zowel de opvattingen van de boeren als die van de arbeiders een vlotte arbeidsvoorziening in de landbouw in de weg staan. Voor de Veenkoloniale landbouwbedrijven is de geringe neiging om in de landbouw te werken of daarin terug te keren, te beschouwen als een gevolg van het verleden. Het verleden van het veenkoloniale bouwplan met zijn zeer onregelmatige arbeidsbehoefte. Aardappelen, rogge en haver, de drie hoofdgewassen, hebben de landbouw in dit gebied groot gemaakt. In zekere zin laat deze medaille thans haar keerzijde zien.

Men kan nu de vraag stellen, in hoeverre het afnemend aanbod van arbeidskrachten in de landbouw een ongunstig verschijnsel moet worden genoemd. Tientallen jaren lang hebben de veenkoloniale landbouwbedrijven een arbeidsreserve van enige duizenden in stand gehouden. Een hoog percentage van deze arbeidsreserve is slechts een bepaald deel van het jaar (1 à 2 maanden) ingeschakeld. Daar de arbeidsmarkt in het gebied altijd ruim was - de boer kon immers op ieder gewenst tijdstip over voldoende arbeiders beschikken - werd er vaak met losse arbeiders gewerkt. Het is te voorzien, dat de krapper wordende arbeidsmarkt er toe zal leiden, dat de boeren proberen de nog beschikbare arbeiders zoveel mogelijk aan de bedrijven te binden. Noodgedwongen zal men trachten de verhouding tussen vaste kern en losse arbeiders ten gunste van de vaste arbeidskrachten te wijzigen. De mechanisatie van oogst- en verplegingswerkzaamheden, die in de Veenkoloniën overigens al zeer ver is voortgeschreden, zal nog worden gestimuleerd. Een verdere rationalisatie van de factor arbeid in de landbouwbedrijven zal mede ten gevolge van de schaarste aan arbeidskrachten geboden zijn. Geen van deze drie maatregelen kan men ongunstig noemen,

zij moeten als een gezonde ontwikkeling worden gezien. Een vierde maatregel is gelegen in een zekere extensivering van de landbouw, in dit geval een overgang naar arbeidsextensieve gewassen. Uit het oogpunt van opvoering der agrarische productie zijn hieraan minder gunstige aspecten verbonden. Het euvel van de seizoenwerkloosheid heeft echter dermate ongunstige aspecten in sociaal-economisch opzicht, dat voor haar bestrijding alle mogelijkheden dienen te worden gebruikt. Wellicht zullen de consequenties van deze bestrijding op de koop toe moeten worden genomen.

SAMENVATTING EN SLOTBESCHOUWING

S a m e n v a t t i n g

In het voorgaande is getracht een beeld te geven van een aantal sociaal-economische problemen, die de veenkoloniale landbouw betreffen. Wij zullen thans de conclusies zoveel mogelijk groeperen volgens de in de Inleiding genoemde onderwerpen (vgl. blz. 1).

Wat betreft de ontwikkeling van het bedrijfstype kan het volgende worden geconcludeerd.

De ontwikkeling van het bedrijfsplan in de eigenlijke Veenkoloniën wijst zeker niet in de richting van een duidelijke overschakeling naar de veehouderij; deze bedrijfstak is nog steeds van zeer ondergeschikte betekenis. Wel heeft als gevolg van de Wet Bestrijding Aardappelmoesheid het bedrijfsplan een wijziging ondergaan in de richting van meer graan, meer bieten en iets meer veehouderij.

Ook in de half-veenkoloniale gebieden wordt het bedrijfsplan in de eerste plaats bepaald door de voorkeur voor de akkerbouw. Als gevolg van de natuurlijke productieomstandigheden (grondsoort, waterbeheersing) kan deze voorkeur daar ten dele niet worden gerealiseerd.

In verband met de arbeidsvoorziening in de landbouw zijn de volgende conclusies van belang:

Als gevolg van de beperking van de aardappelteelt en de uitbreiding van de graanteelt heeft een zekere nivellering van de grote seizoentop in de arbeidsbehoefte plaats gehad.

Vrijwel geen der geënquêteerde landbouwers verwacht, dat een afnemning van de seizoenwerkloosheid (regelmatiger arbeidsbehoefteverdeling) de afvloeiing van landarbeiders zal tegengaan; men wijst er vrij algemeen op, dat vele arbeiders tegenwoordig liever bij het losse werk willen.

Van de geënquêteerde landarbeiders geven vrijwel alle losse arbeiders de voorkeur aan het losse dienstverband, van de vaste arbeiders zouden verscheidenen liever los arbeider willen zijn.

De meerderheid der geënquêteerde landbouwers noemt het aantrekken van vaste arbeiders moeilijk; een aantal van hen wijst in dit verband op het belang van de dienstwoning. In de meeste

keuzedorpen zijn losse arbeiders moeilijker te verkrijgen dan vaste, in sommige dorpen is het juist andersom¹⁾.

In de komende jaren verwachten praktisch alle landbouwers grotere moeilijkheden met betrekking tot de arbeidsvoorziening. Men wijst er op, dat de loonregeling in de aanvullende werken de animo om in de landbouw te werken steeds geringer maakt.

Bij blijvende daling van het aanbod van arbeidskrachten zal het bedrijfsplan hier en daar in de extensieve richting gaan.

Omtrent de instelling van boeren en arbeiders ten aanzien van een nieuw bedrijfstype zijn de volgende conclusies te trekken.

In de keuzedorpen zal het bedrijfsplan in de komende jaren geen wijzigingen van betekenis ondergaan, alleen in Bergentheim valt nog een zekere uitbreiding van de veehouderij te verwachten.

Hoewel de meeste boeren het melken wel een probleem vinden, is de figuur van de vaste arbeider-veeverzorger nog op vele bedrijven aanwezig. Echter laat de animo om veeverzorger te zijn, vooral bij de jongere generatie, te wensen over.

De instelling van de boer en zijn gezinsleden t.a.v. de veehouderij leidt er toe, dat men slechts noodgedwongen tot een uitbreiding van de melkveehouderij zal besluiten. Een te geringe kennis van vee en veehandel vormt voor vele boeren een beletsel om aan vetweiderij te gaan doen.

De overgrote meerderheid der landarbeiders is van mening, dat de toeloop van jonge arbeiders naar de landbouw en de geneigdheid om vast arbeider te worden bij verdere omschakeling naar de melkveehouderij zal afnemen.

De beschouwingen over de sociale situatie van de landarbeider leiden tot de volgende conclusies:

Bij een meerderheid der geënquêteerde landarbeiders is sprake van een onvrijwillige beroepskeuze, waardoor zij noodgedwongen landarbeider zijn geworden.

1) Met "losse arbeiders" worden hier geen seizoenarbeiders bedoeld. Er is in de Veenkoloniën een vrij duidelijke grens tussen twee categorieën "losse arbeidskrachten in de landbouw": 1. de losse arbeiders, die op een bepaald bedrijf zes maanden of langer tewerkgesteld zijn; 2. de seizoenarbeiders, die accoordwerk op verschillende bedrijven verrichten.

Alle geënquêeerde landarbeiders zijn van mening, dat de afvloeiing van landarbeiders(zoons) naar andere beroepen in de toekomst nog zal toenemen.

Wanneer men enerzijds de standsverschillen in Gieterveen, Eexterveen en Bergentheim, anderzijds die in de Woldstreek en Wildervank beschouwt, dan ontstaat de gedachte, dat in eerst-genoemde dorpen de invloed van het Drentse en Overijsselse Zandgebied, in de andere de invloed van het Groningse kleigebied van betekenis is voor de sociale verhoudingen.

In die dorpen waar de verhoudingen vanouds nogal gemoedelijk waren, leidt o.a. reglementering van de verhouding werkgever-werknemer tot een zakelijker standpunt van partijen, die als een zekere verwijdering kan worden gevoeld (b.v. Gieterveen en Eexterveen).

Waar de verhoudingen reeds een zakelijk karakter hadden, leidt reglementering daarentegen in vele gevallen tot een ontspanning, die als een verbetering van de betrekkingen kan worden gezien.

Volgens de overgrote meerderheid der geënquêeerde landarbeiders zijn de lonen en arbeidsvoorwaarden zodanig, dat de landarbeider in het nadeel is bij andere groepen arbeiders.

Van die landarbeiders, die ontevreden zijn over hun woning, woont het merendeel in oude en slecht onderhouden dienstwoningen. De meerderheid der arbeiders woont liever niet vlak bij de boerderij, ook al is de afstand tot het werk dan vrij groot.

Vergoeding wegens loonderving aan jonge landarbeiders, die de L.L.S. of eventueel een vakschool bezoeken, acht de meerderheid der geënquêeerden op de weg te liggen van: Overheid, Landbouwschap of een combinatie van beiden. Zolang echter aan het bezit van het L.L.S.-diploma niet zodanige voordelen zijn verbonden, dat de jonge landarbeiders het gevoel hebben, dat dit diploma hun als landarbeider een voorsprong geeft t.o.v. de niet-gediplomeerden, zal men op deze scholen geen grote toeloop van toekomstige landarbeiders mogen verwachten.

Het te geringe begrip van sommige werkgevers voor de positie van de landarbeider is niet bevorderlijk voor de animo om in de landbouw te werken.

Verschillende bezwaren, die de landarbeiders aan hun positie verbonden achten, vloeien voort uit het bij hen aanwezige gevoel, dat de boeren hen te veel als arbeidskracht en te weinig als mens waarderen.

De meerderheid der geënquêteerde landarbeiders meent, dat een zeker medespreken van de arbeiders in het landbouwbedrijf wel te realiseren valt. Men denkt hierbij in hoofdzaak aan overleg tussen de boer en zijn vaste arbeider(s) inzake de werkverdeling, de nodige arbeidskrachten en het bedrijfsplan.

De ontwikkeling van het bedrijfsplan in de Veenkoloniën, die een grote seizoenwerkloosheid meebracht, heeft er toe geleid, dat de landarbeiders de aanvullende werkgelegenheid als een "normale bedrijfstak" zijn gaan beschouwen. Door de arbeidsvoorwaarden voor arbeiders in de aanvullende werkgelegenheid is de aantrekkelijkheid van het werken in de landbouw zeer sterk gedaald. Zolang deze arbeidsvoorwaarden gunstiger blijven dan in de landbouw, zal het feitelijke aanbod van arbeidskrachten en de kwaliteit van dit aanbod zich in dalende lijn blijven bewegen.

In de Veenkoloniën is sprake van een relatieve stijging van het sociaal aanzien van de arbeider in de aanvullende werken. Enerzijds hangt dit samen met de zeer grote betekenis van deze werken in het veenkoloniale gebied, anderzijds met het feit, dat men aan de aanvullende werkgelegenheid steeds meer het karakter van werkverschaffing heeft ontnomen.

S l o t b e s c h o u w i n g

In dit rapport is een poging ondernomen om een aantal vraagstukken, waarvoor de landbouw in de Veenkoloniën zich geplaatst ziet, te analyseren. Hieruit is, naar wij hopen, wel duidelijk geworden, dat deze vraagstukken niet los van elkaar mogen worden gezien. Twee hoofdproblemen zijn ongetwijfeld het (toekomstige) bedrijfsplan en het aanbod van arbeidskrachten. Op de meeste bedrijven is er dan ook een direct verband tussen een realiseerbaar nieuw bedrijfsplan en het landarbeidersvraagstuk. Hoe meer de boer afhankelijk is van vreemde arbeidskrachten, hoe sterker het verband tussen beide factoren.

Ten aanzien van het veenkoloniale bedrijfsplan zouden wij, gelet op de in het voorgaande getrokken conclusies, op het volgende willen wijzen:

De voorkeur van de veenkoloniale boer voor de akkerbouw is wel dermate groot, dat een enigszins belangrijke toeneming van het graslandareaal niet te verwachten valt. De financiële voor-

delen, aan een uitbreiding van de veehouderij verbonden, zullen althans wel zeer duidelijk moeten spreken, wil het merendeel van de boeren tot een belangrijke vergroting van de veestapel overgaan. De moeilijkheden met betrekking tot de arbeidsvoorziening zullen tevens in belangrijke mate een (verdere) omschakeling naar de melkveehouderij in de weg staan. Hoe meer de veenkoloniale bedrijven in de richting van het gemengde bedrijf mochten gaan, hoe kleiner het te verwachten arbeidsaanbod. Het is te voorzien, dat de krapper wordende arbeidsmarkt tot gevolg heeft, dat de boeren zullen proberen de nog beschikbare arbeiders zoveel mogelijk aan de bedrijven te binden. Noodgedwongen zal men trachten de verhouding tussen vaste kern en losse arbeiders ten gunste van de vaste arbeidskrachten te wijzigen. Bij het opstellen van hun bedrijfsplan zullen de veenkoloniale boeren zoveel mogelijk rekening dienen te houden met de arbeidsbehoefte van de gewassen.

Het geringe aanbod van arbeidskrachten, met name van goed geschoolde vakarbeiders, zal een tot het uiterste doorgevoerde mechanisatie noodzakelijk maken. In verband hiermede zal dan ook aan rationalisatie van de bedrijfsvoering in nog sterkere mate dan thans reeds het geval is, aandacht moeten worden besteed.

Voor zover mechanisatie en rationalisatie het (te verwachten) tekort aan arbeidskrachten niet zullen compenseren, zal de landbouw in de Veenkoloniën in de extensieve richting moeten gaan.

Met betrekking tot het afnemend aanbod van landarbeiders zouden wij nog het volgende willen opmerken.

Over het geheel genomen kunnen wij over mogelijkheden om de afvloeiing uit het landarbeidersmilieu te remmen niet bepaald optimistisch zijn. Als maatregelen, die eventueel het feitelijke aanbod van arbeidskrachten in gunstige zin zouden kunnen beïnvloeden, noemen wij de volgende:

- a. een zodanige regeling van lonen en arbeidsvoorwaarden in de landbouw en de aanvullende werken, dat de voorkeur voor de aanvullende werkgelegenheid zal verdwijnen;
- b. een zodanige beloning van de vaste arbeider, dat het vaste dienstverband wordt gestimuleerd;

- c. een verbetering van de woningtoestand van de landarbeiders, in het bijzonder het opruimen en/of verbeteren van de bestaande dienstwoningen; men zal er hierbij rekening mee dienen te houden, dat het instituut van de dienstwoningen in het algemeen in landarbeiderskringen niet wordt geprefereerd;
- d. bij de huidige regeling van het landbouwonderwijs is het geven van een vergoeding wegens loonderving aan jonge landarbeiders, die landbouwonderwijs volgen, gewenst;
- e. in verband met het invoeren van promotiekansen voor de landarbeiders is het van belang te komen tot een loondifferentiatie in de landbouw op basis van een werkclassificatie.

Bij het nemen van deze maatregelen dient men zich echter steeds voor ogen te houden, dat het er voor de landarbeider in laatste instantie om gaat zich als een volwaardig bedrijfsgenoot erkend te weten. Hiertoe zal een beïnvloeding van de publieke opinie ten opzichte van het landarbeidersberoep wenselijk zijn. De achtergrond van het landarbeidersvraagstuk - gelegen in het geringe sociaal aanzien van de landarbeidersgroep - zal aan het grote publiek moeten worden duidelijk gemaakt. De invloed van de publieke opinie zal een veel voornamere factor blijken te zijn dan objectief-waarneembare factoren als vakbekwaamheid, scholing, woonstanding, e.d. In het algemeen zal zeker aan alle factoren, die het sociaal aanzien bepalen, aandacht moeten worden geschonken. Wellicht zal het echter van nog meer belang zijn, dat de werkgevers er naar vermogen aan meewerken om het streven van de landarbeiders naar maatschappelijke erkenning te bevorderen. De economische emancipatie van de landarbeiders mag thans grotendeels haar beslag hebben gekregen, het proces van de sociale emancipatie verkeert nog in het beginstadium. Het belang van de werkgevers in de landbouw zal er mee gebaat zijn, dat zij begrip tonen voor dit streven naar sociale emancipatie. Hiertoe zou het instellen van cursussen in bedrijfspsychologie waarschijnlijk belangrijk kunnen bijdragen. Tevens zou het te wensen zijn, dat bij de opleiding van de toekomstige boeren naast het economisch denken en handelen aandacht wordt besteed aan maatschappelijke verschijnselen.

In dit rapport is het vraagstuk van de arbeidsvoorziening vrij uitvoerig behandeld. Uiteraard ligt dit vraagstuk op de gezinsbedrijven eenvoudiger dan op die bedrijven, waar overwegend met vreemd personeel gewerkt wordt. Op deze gezinsbedrijven zal het

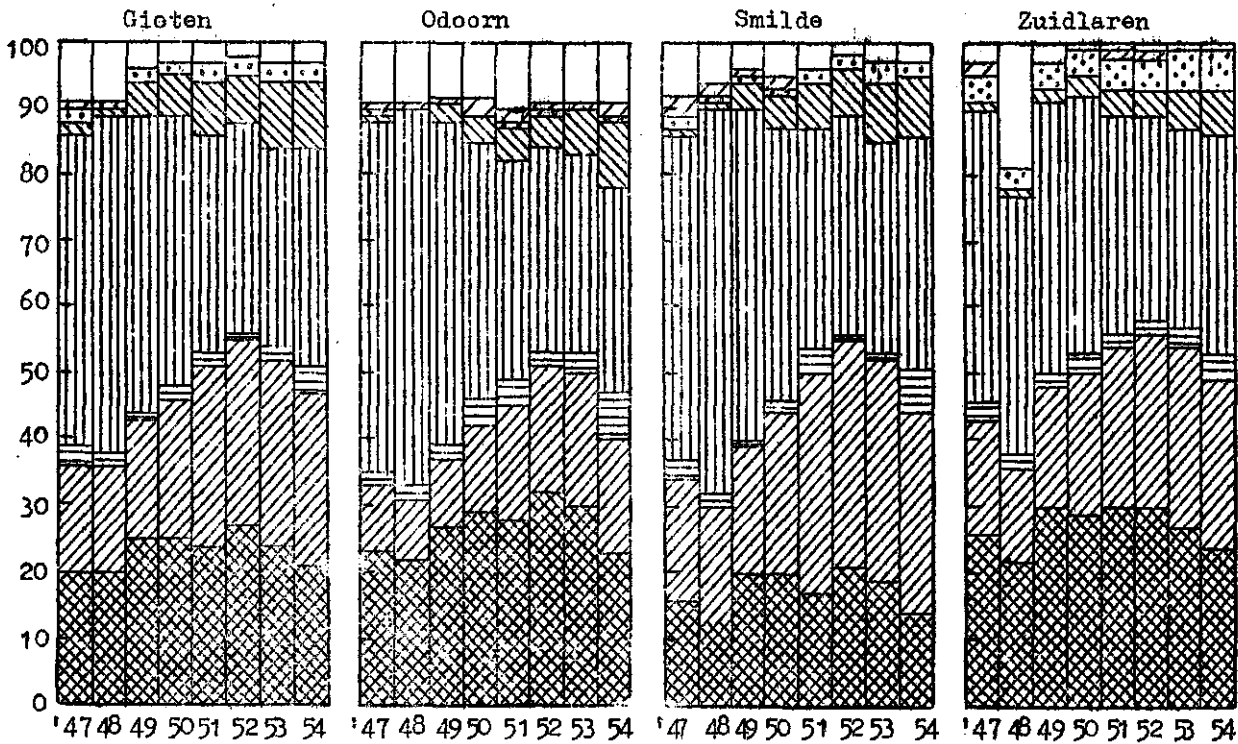
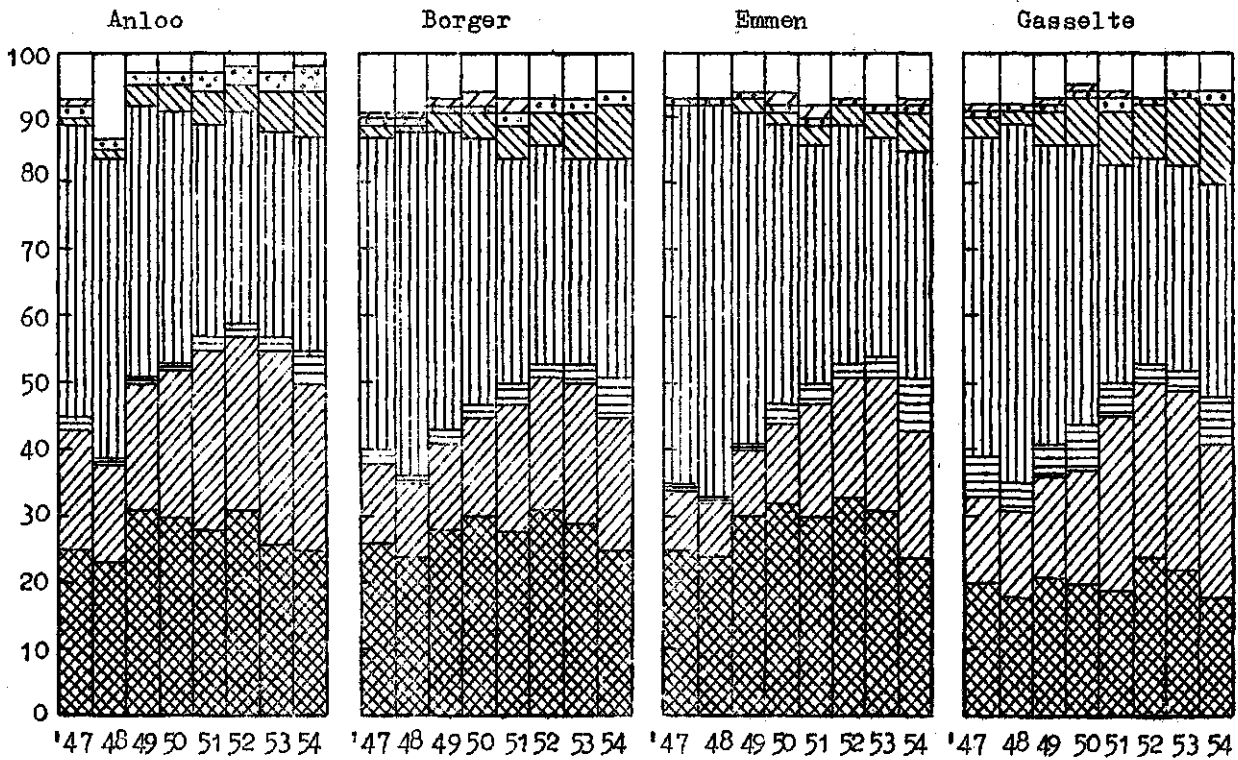
dan ook geheel van de mentaliteit van de gezinsleden afhangen, of men al of niet besluit tot een meer gemengde bedrijfsvorm over te gaan. Onder invloed van de bedrijfsstijl der grotere bedrijven is ook op de gezinsbedrijven in het algemeen de bereidheid om het meer in de veehouderijrichting te zoeken, niet erg groot. De arbeidsvoorziening, i.c. de bereidheid van vreemd personeel om te melken, vormt voor de kleine bedrijven echter geen probleem.

In de veenkoloniale randnederzettingen, die aan het zandgebied grenzen, is op de gezinsbedrijven de veehouderij vaak wel van betekenis. Het daar bestaande vraagstuk van de verborgen werkloosheid werkt de gemengde bedrijfsvorm in de hand. Voor zover in de gebieden, die tot het werkterrein van de Commissie Veenkoloniën behoren, het kleine-boerenvraagstuk een rol speelt, betreft dit de zandgronden en de veenkoloniale randgebieden (met name Westerwolde, de Drentse Hondsrug, sommige dorpen in Z.O. Drente en N.O. Overijsel). In Bijlage VI zijn een aantal gegevens te vinden, die nog een nader inzicht kunnen verschaffen omtrent de agrarische structuur in de verschillende gebieden. Alleen de gebieden "Schoonebeek-Coevorden-Dalen" en "Overijsels zand- en veengebied" hebben een bedrijfs-grootte-structuur, welke overeenkomt met die op de zandgronden in het algemeen. Beide genoemde gebieden kunnen uiteraard niet tot de eigenlijke Veenkoloniën gerekend worden; in de zuiver-veenkoloniale delen van deze twee gebieden speelt het kleine-boerenvraagstuk geen rol van betekenis. Over het geheel genomen is dit vraagstuk in de Veenkoloniën dan ook niet aan de orde. In het algemeen kan gezegd worden, dat de invloed van de (eigenlijke) Veenkoloniën met haar rationeel denkende en handelende bevolking op de randgebieden en de aangrenzende zandstreken van een dusdanige invloed is geweest, dat ook daar het percentage verborgen werklozen geringer is dan elders op de Nederlandse zandgronden.

Comm. Veenkoloniën

Landb.geb.: Veen- en Zandgebied

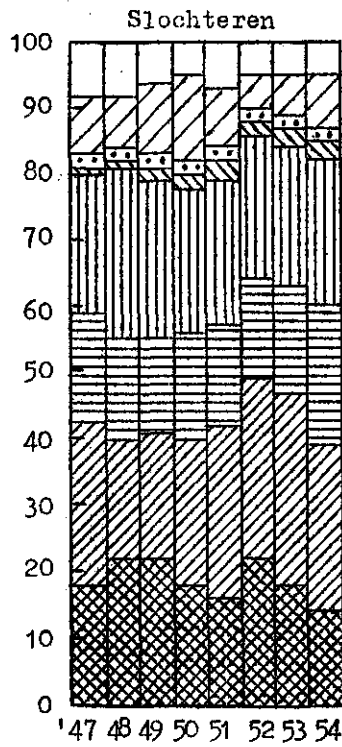
DE AKKERBOUWGEWASSEN IN PROCENTEN VAN HET BOUWLAND EN
KUNSTWEIDE SEDERT 1947 1)

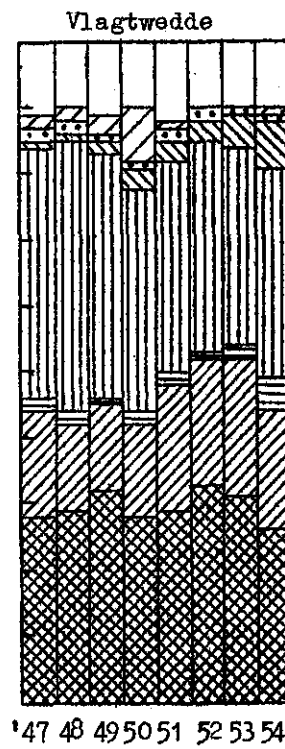
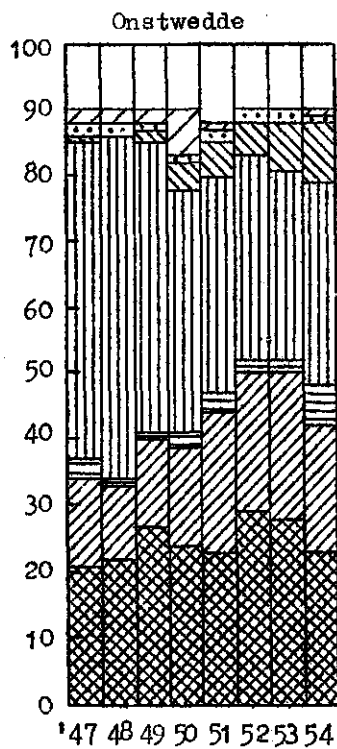
kunstweide + groenvoedergew.	aardappelen
peulvr. + handelsgew.	overige granen
voederbieten e.d.	haver
suikerbieten	rogge

1) In 1947 en 1948 incl. blijvend grasland jonger dan 5 jaar

DE AKKERBOUWGEWASSEN IN PROCENTEN VAN HET BOUWLAND
EN KUNSTWEIDE SEDERT 1947

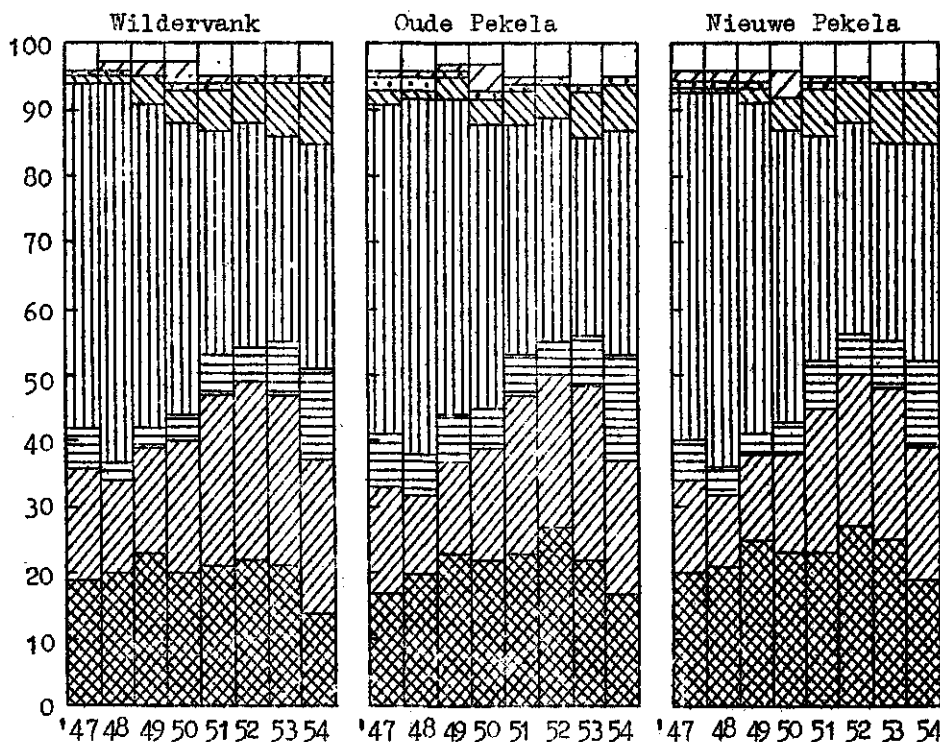
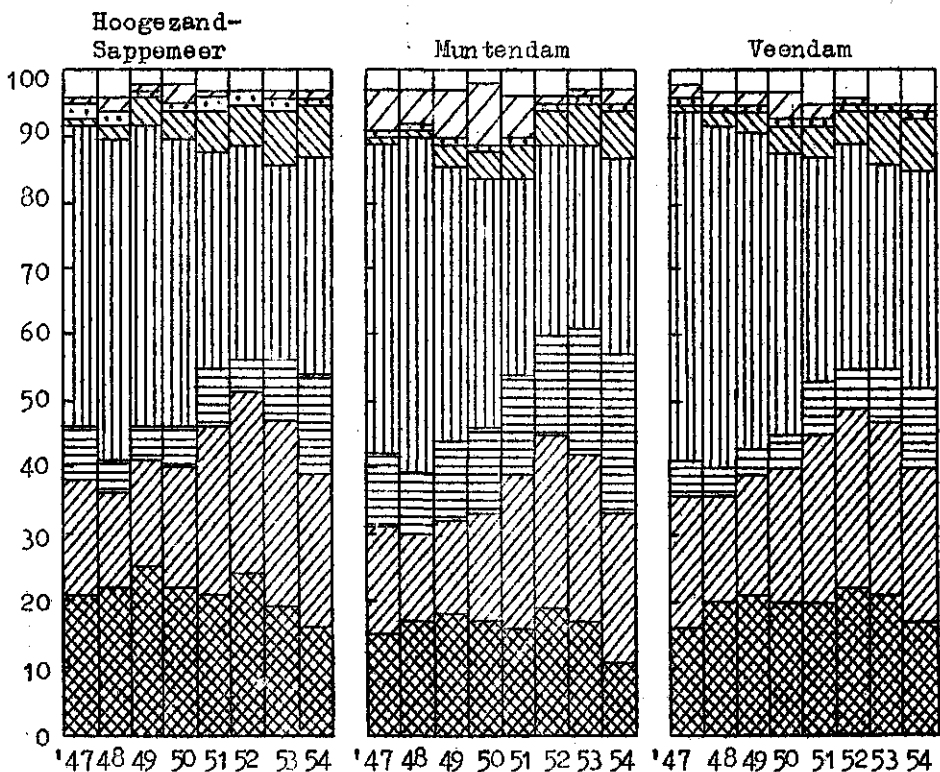

Landb.geb.: Westerwold

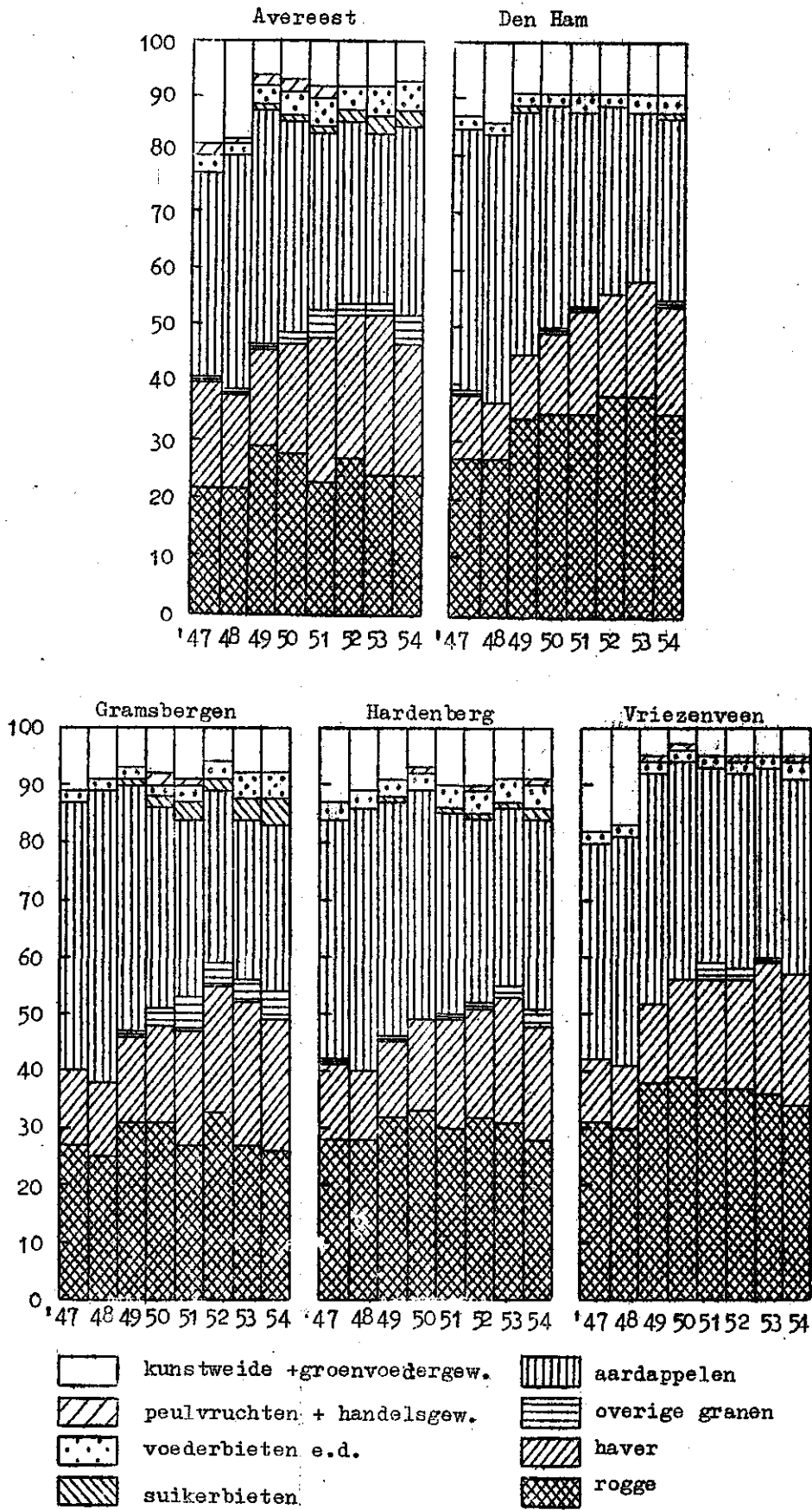
kunstweide + groenvoedergewassen	aardappelen
peulvruchten + handelsgewassen	overige granen
voederbieten e.d.	haver
suikerbieten	rogge

DE AKKERBOUWGEWASSEN IN PROCENTEN VAN HET BOUWLAND EN KUNSTWEIDE SEDERT 1947

kunstweide + groenvoedergewassen	aardappelen
peulvr.+handelsgew.	overige granen
voederbieten e.d.	haver
suikerbieten	rogge

DE AKKERBOUWGEWASSEN IN PROCENTEN VAN HET BOUWLAND
EN DE KUNSTWEIDE SEDERT 1947

DE ONTWIKKELING VAN DE OPPERVLAKTE GRASLAND
EN DE VEEBEZETTING SINDS 1947

Tabel 1

GRONINGER VEENKOLONIEN (DRIE GEMEENTEN)

Gemeente	Grasland (bl.)	Kunstweide	Melkkoeien			Kalveren	Pinken
	Jaar	in % v.d. cultuurgrond	per bedrijf	per 100 ha cultuurgrond	per 100 ha grasland + kunstweide	per 100 melkkoeien	
<u>Veendam</u>							
1947	7	2	1,9	10	116	26	37
1948	7	2	1,8	9	108	31	27
1949	7	2	1,8	10	109	33	35
1950	7	2	1,9	11	130	35	45
1951	6	4	2,3	13	145	45	54
1952	6	3	2,3	13	139	51	57
1953	5	4	2,5	14	152	50	67
1954	5	4	2,6	15	159	54	60
<u>Wildervank</u>							
1947	5	4	1,9	9	110	29	27
1948	5	3	1,9	9	108	25	25
1949	6	3	2,0	10	112	29	32
1950	6	3	2,2	12	137	40	36
1951	5	4	2,6	15	150	55	51
1952	5	5	2,3	13	138	50	58
1953	5	4	2,6	15	157	53	67
1954	5	5	2,8	16	169	54	57
<u>Nieuwe Pekela</u>							
1947	4	4	1,6	10	122	37	27
1948	4	4	1,8	11	142	25	19
1949	4	4	1,8	11	131	39	26
1950	4	4	2,1	14	166	42	36
1951	4	5	2,6	17	173	48	52
1952	5	5	2,5	16	160	52	58
1953	5	5	2,7	17	175	46	63
1954	4	6	2,9	19	187	53	58

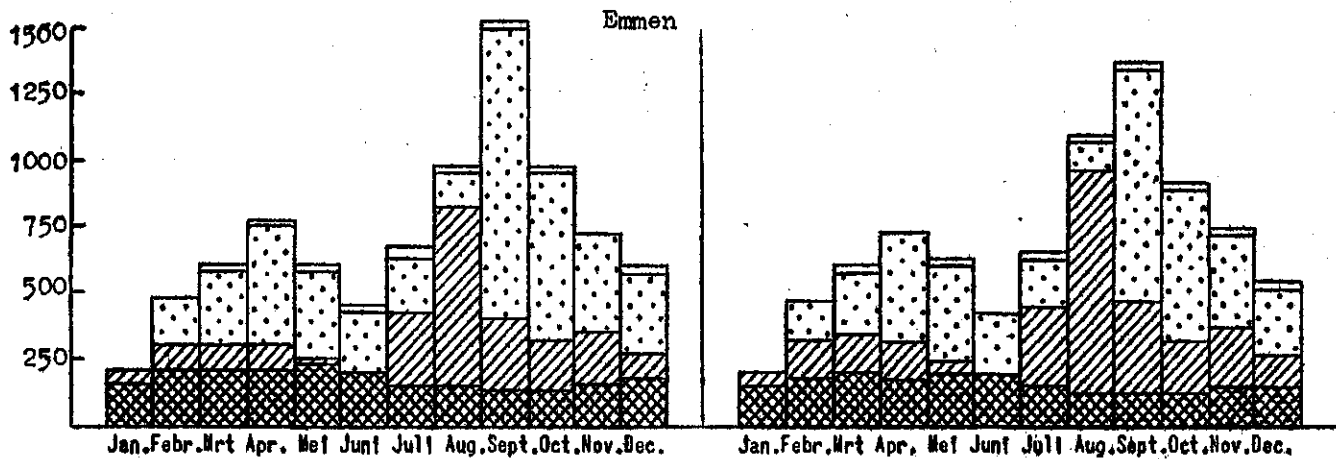
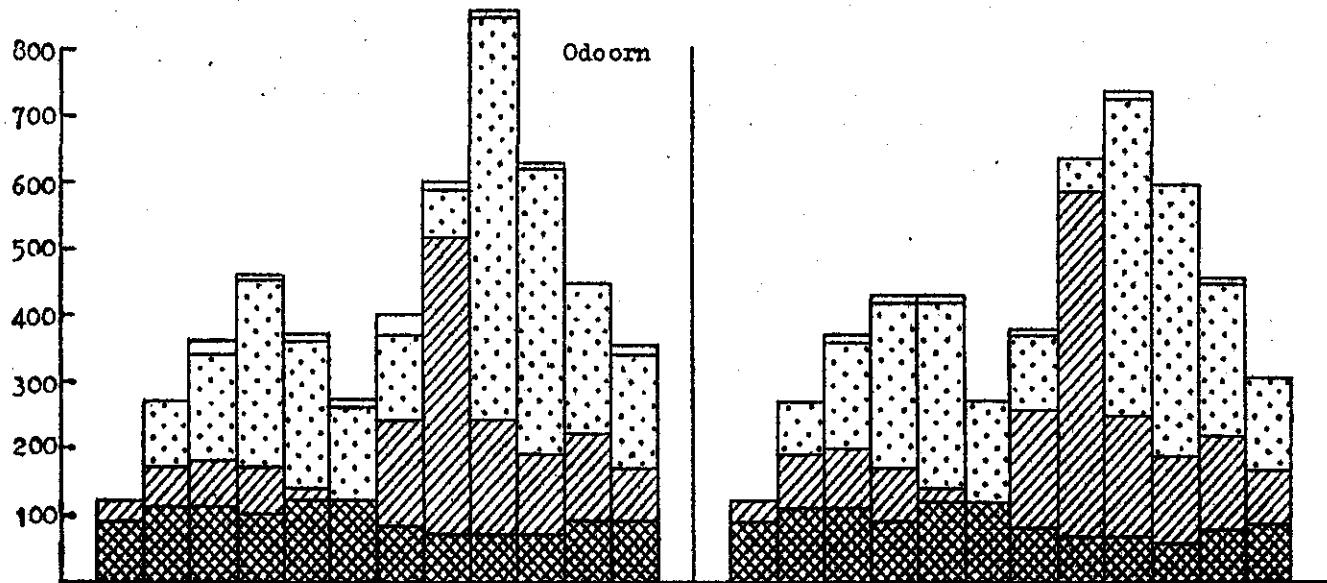
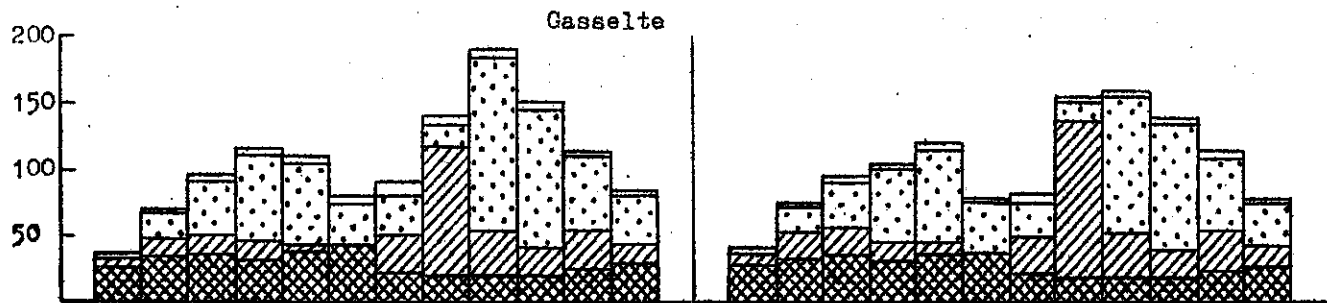
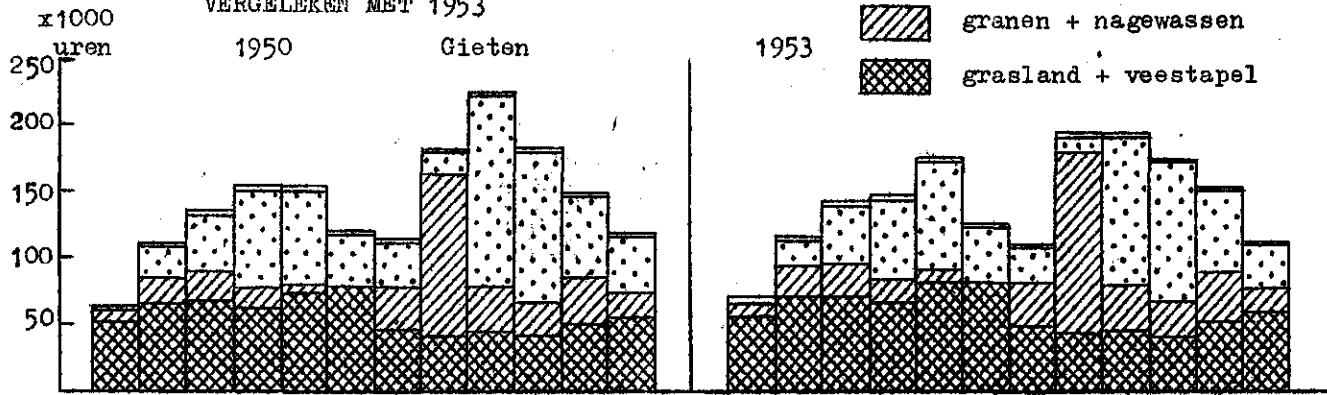
Tabel 2

DRENTSE HONDSRUG (DRIE GEMEENTEN)

Gemeente Jaar	Gras- land (bl.)	Kunst- weide	Melkkoeien			Kalveren	Pinken
	in % v.d. cultuurgrond		per bedrijf	per 100 ha cultuur grond	per 100 ha gras- land + kunstweide	per 100 melkkoeien	
<u>Borger</u>							
1947	20	7	3,2	25	94	35	42
1948	20	7	3,2	25	91	32	39
1949	23	5	3,5	28	99	39	38
1950	24	5	3,8	31	109	45	43
1951	24	5	4,1	33	114	46	51
1952	24	5	3,9	32	110	45	57
1953	23	5	4,0	32	115	48	65
1954	23	5	4,0	33	116	51	62
<u>Emmen</u>							
1947	11	6	2,0	17	102	33	32
1948	10	7	1,9	16	97	31	35
1949	11	6	2,0	17	101	34	32
1950	11	6	2,3	19	111	42	28
1951	10	8	2,6	21	119	45	44
1952	11	6	2,4	20	117	47	49
1953	9	7	2,3	19	119	51	61
1954	9	7	2,5	20	127	49	51
<u>Odoorn</u>							
1947	9	8	2,3	14	84	42	40
1948	9	8	2,2	13	81	36	37
1949	10	7	2,4	15	87	41	41
1950	11	7	2,7	18	101	50	48
1951	10	9	3,0	20	105	51	69
1952	10	8	2,9	19	104	51	76
1953	9	8	2,8	19	107	54	93
1954	9	8	3,0	20	117	57	69

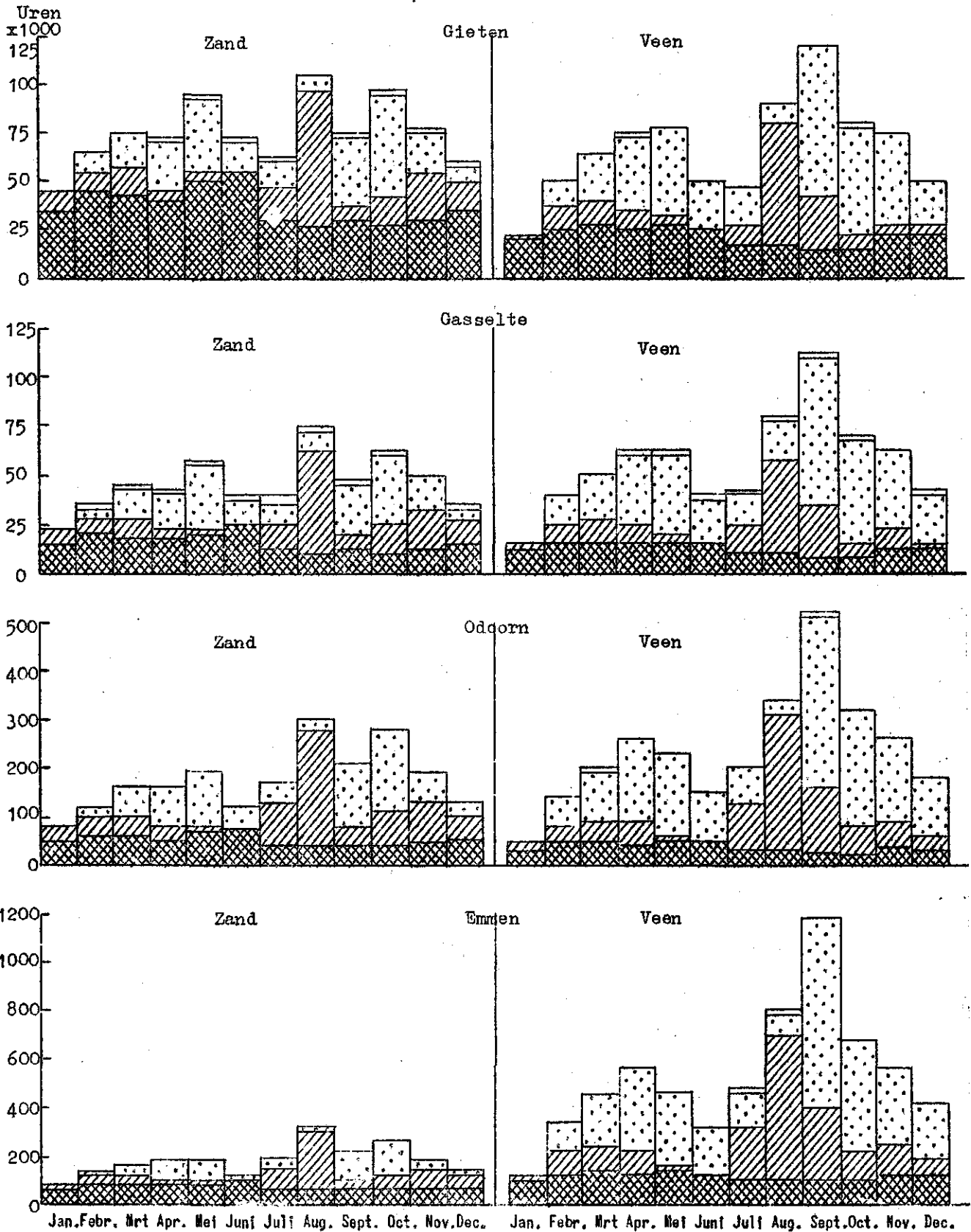
DE PERIODIEKE ARBEIDSBEHOEFTE IN 1950
VERGELEKEN MET 1953

- overige gewassen
- hakvruchten
- granen + nagewassen
- grasland + veestapel

DE PERIODIEKE ARBEIDSBEHOEFTE IN HET ZAND- EN VEENGEDEELTE VAN ENKELE DRENTSE GEMEENTEN IN 1953

- overige gewassen
- hakvruchten
- granen en nagewassen
- grasland en veestapel

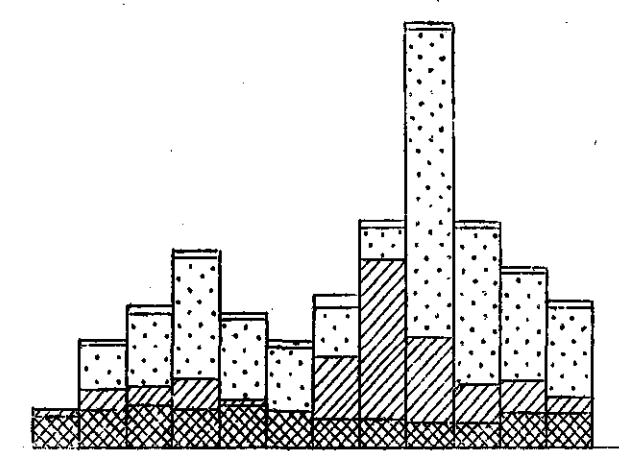
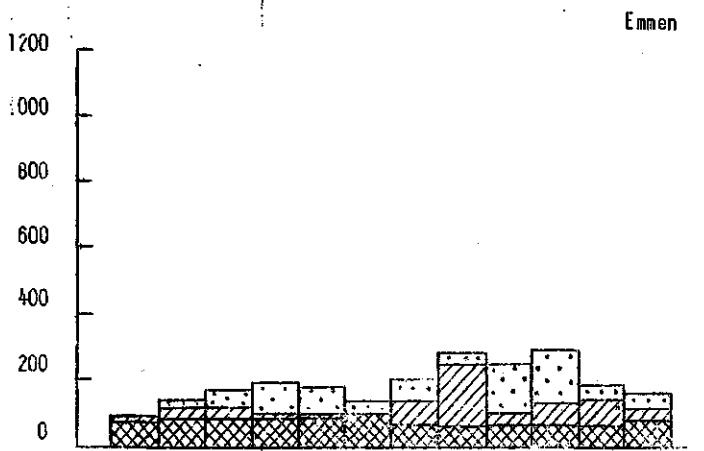
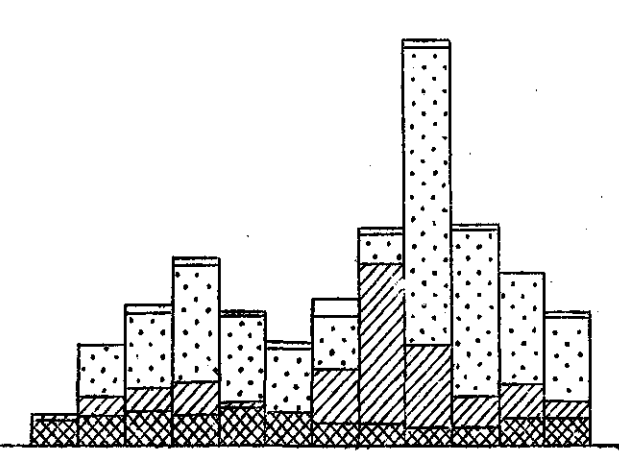
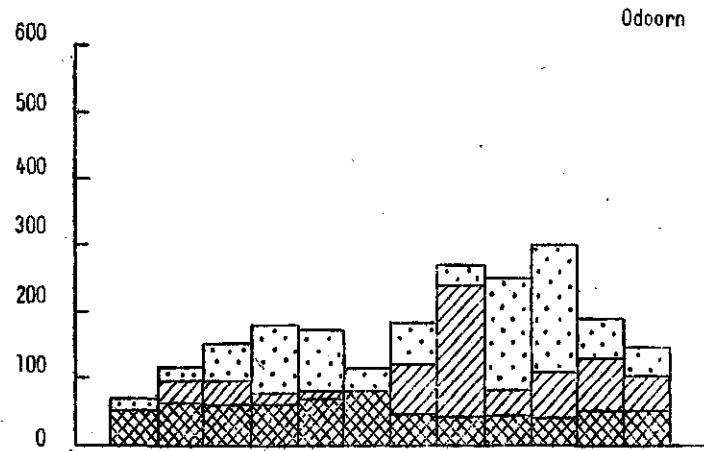
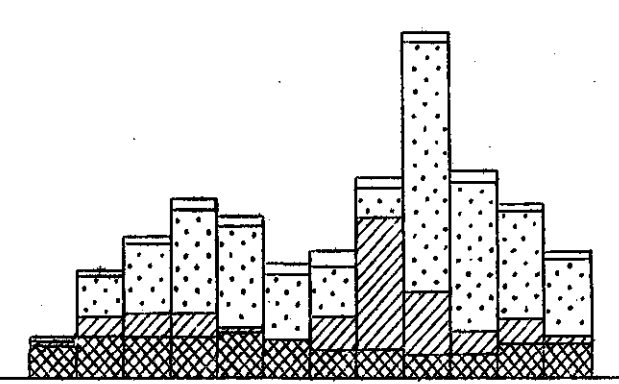
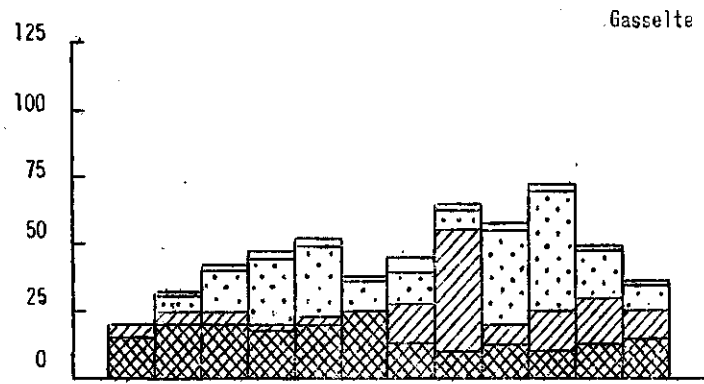
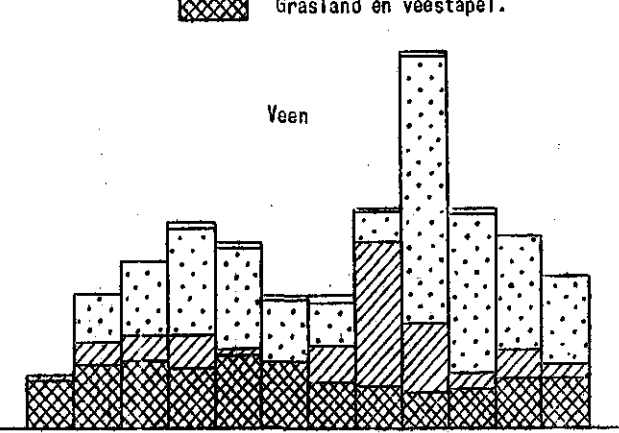
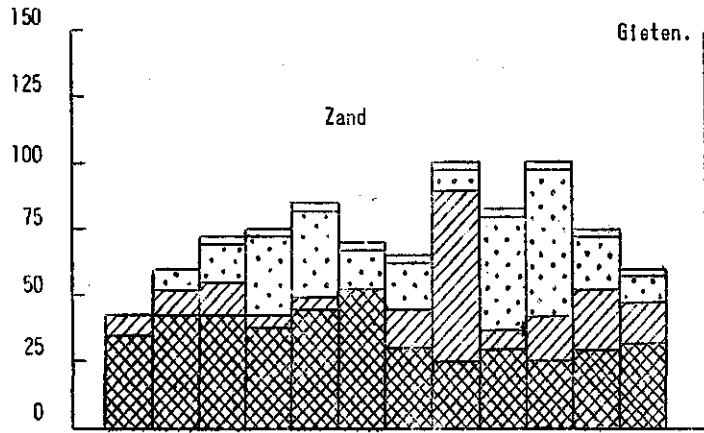

Commissie Veankoloniën.

DE PERIODIEKE ARBEIDSBEHOEFTE IN HET ZAND- EN VEENGEDEELTE VAN ENKELE DRENTSE GEMEENTEN IN 1950.

x 1000 uren.

- Overige gewassen.
- Hakvruchten.
- Granen en nagewassen.
- Grasland en veestapel.

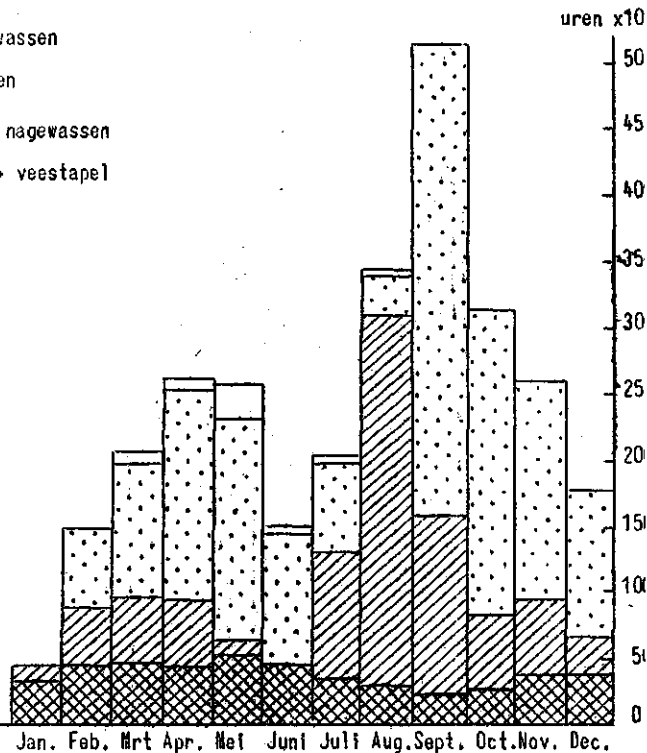
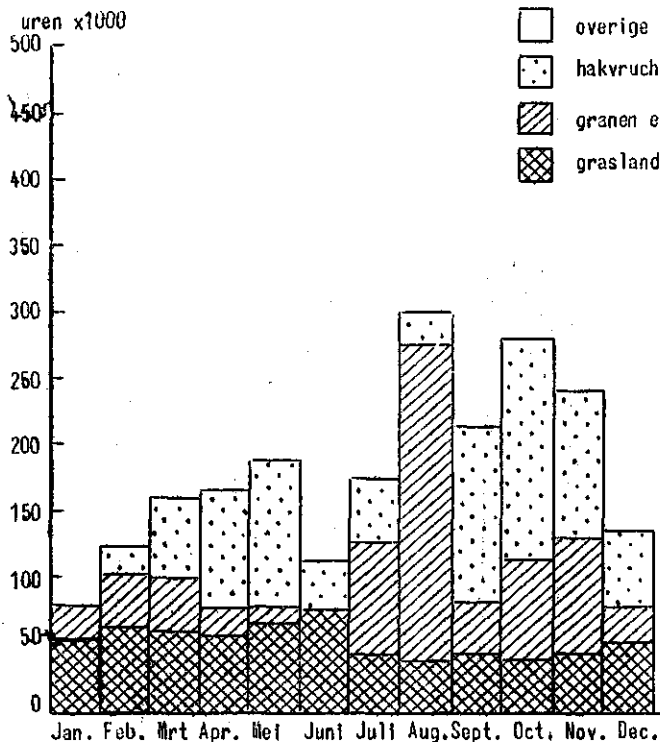

Jan. Febr. Mrt. Apr. Mei Juni Juli Aug. Sept. Oct. Nov. Dec.

Jan. Febr. Mrt. Apr. Mei Juni Juli Aug. Sept. Oct. Nov. Dec.

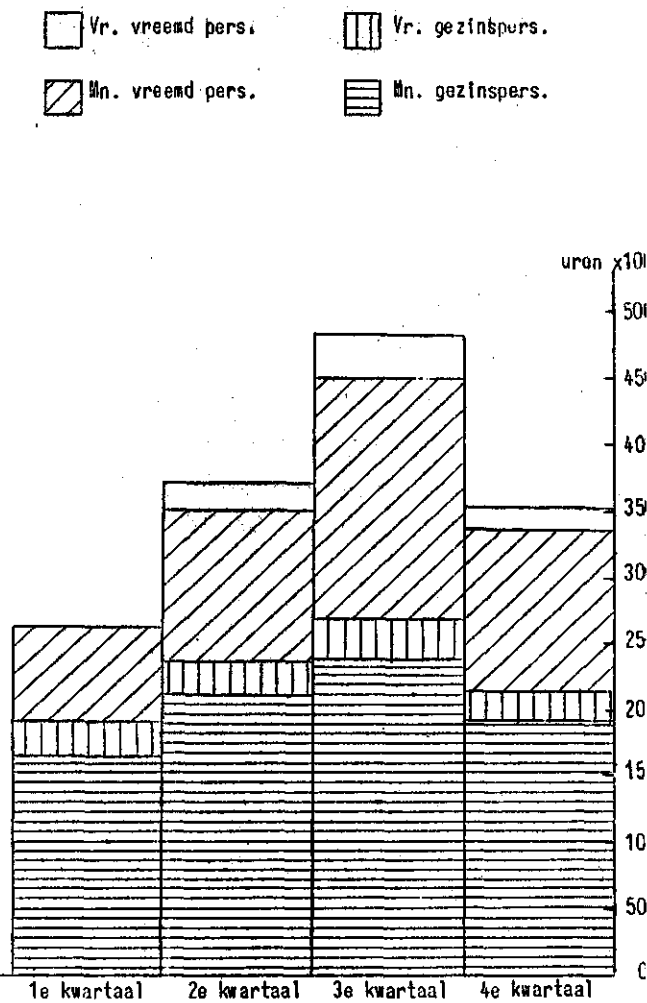
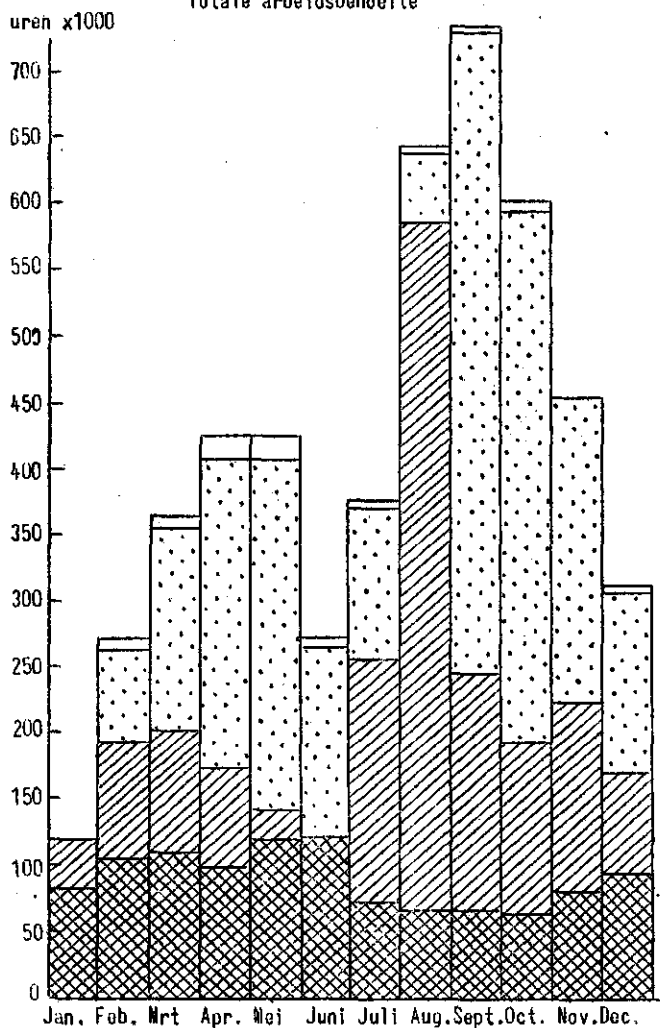
Arbeidsbehoefte in het zandgedeelte

Arbeidsbehoefte in het veenkoloniale gedeelte

Totale arbeidsbehoefte

Totaal arbeidsaanbod

VRAGENLIJST

ten behoeve van het onderzoek voor de Sociaal-
economische Subcommissie voor de
Veenkoloniën

Landbouwers in de (half)veenkoloniale dorpen

Gemeente _____

<p>1. Naam geë nquëteerde:</p> <p>Adres " :</p> <p>Geboortejaar " :</p> <p>Geboorteplaats " :</p> <p>Geboorteplaats van de echtgenote:</p> <p>Aard van het bedrijf van ouders en schoonouders van geë nquëteerde:</p>	<p>1.</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p>
<p>2. Bedrijfstype. Oppervlakte cultuurgrond en grootte veestapel. Vetweiderij en/of melkveehouderij.</p>	<p>2. cult. gr. _____ ha haver _____ ha</p> <p>bouwland _____ ha rogge _____ ha</p> <p>grasland _____ ha fabr. aard. _____ ha</p> <p>melkkoeien _____ cons. aard. _____ ha</p> <p>jongvee _____ s. bieten _____ ha</p> <p>mestvee _____ v. bieten _____ ha</p> <p>mestvarkens _____ kunstweide _____ ha</p> <p>fokzeugen _____ _____ ha</p> <p>legkippen _____ _____ ha</p>
<p>3. a. Aantal arbeidskrachten - indeling naar eigen en vreemd personeel en naar vaste en losse arbeiders.</p> <p>b. Mate van mechanisatie. Werktuigen, die voor de arbeidsvoorziening van belang zijn.</p> <p>c. Toestand van de grond i.v.m. het poten- tiële bedrijfsplan. Te letten op de aard en kwaliteit van de bodem, cultuur- technische toestand (waterstaatkundige toestand, verkaveling, herontginning).</p> <p>d. Hoeveel stalruimte hebt U voor de veestapel?</p> <p>Is uitbreiding van de veestapel in dit verband mogelijk?</p> <p>Hoe is de situatie, wat de stalruimte betreft, op de andere bedrijven in Uw omgeving?</p>	<p>3b. aardappelrooier _____</p> <p>aardappelpootmachine _____</p> <p>bietenrooier of -lichter _____</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p>
<p>4. Wijzigingen in het bedrijfsplan sinds 1947, in het bijzonder sinds 1951. Motivering van de wijzigingen.</p>	<p>4.</p> <p>.....</p> <p>.....</p>
<p>5. a. Is Uw vaste kern van arbeidskrachten voldoende of onvoldoende? Is eventuele uitbreiding gewenst of mogelijk?</p> <p>b. Is het hier moeilijk om vaste arbeiders te krijgen?</p> <p>c. Is het hier moeilijk om losse arbeiders te krijgen?</p>	<p>5.</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p>
<p>6. Heeft de Wet Bestrijding Aardappelmoesheid het bedrijfsplan in Uw dorp in het algemeen beïnvloed? Zo ja, in welke richting?</p>	<p>6.</p> <p>.....</p> <p>.....</p>
<p>7. Denkt U, dat in Uw bedrijf in de komende jaren - afgezien van de prijsfactor - een wijziging in het akkerbouwareaal en/of een verdere overgang^{x)} naar de veehouderij wenselijk zal zijn?</p> <p>Of zult U juist tot een vermindering van de (melk)veestapel besluiten?</p> <p>Zo ja, waarom?</p>	<p>7.</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p>

x) voor de eigenlijke Veenkoloniën vervalt het woord "verdere"

<p>8. Verwacht U in het algemeen in Uw omgeving in de komende jaren grotere, kleinere of gelijkblijvende moeilijkheden met betrekking tot de arbeidsvoorziening?</p>	<p>8.</p>
<p>9. Zal het aanbod van arbeidskrachten Uw bedrijfsplan in de toekomst in belangrijke mate beïnvloeden?</p>	<p>9.</p>
<p>10. Melkersprobleem. Gaat Uw bedrijfsplan in de laatste jaren meer in de richting van vetweiden of meer in de richting van melkveehouderij? Wie melken er geregeld in Uw bedrijf? Wie melken er af en toe? Wie melken met de weekends? Geeft U een extra beloning aan arbeiders, die tijdens de weekends melken? Hoe denken de andere gezinsleden over het melkersprobleem? Als de veehouderij hier meer algemeen was, zou U dan ook meer vee gaan houden?</p>	<p>10.</p>
<p>11. Kunnen in het algemeen de landarbeiders melken? Is er in dit opzicht verschil tussen oudere en jongere landarbeiders? Leren de aankomende landarbeiders melken en doen zij het graag?</p>	
<p>12. Denkt U over te gaan tot het aanschaffen van een melkmachine? Zo ja, alleen of voor gecombineerd gebruik met andere boeren? Hoe denken de andere gezinsleden over het oventuele aanschaffen van een melkmachine?</p>	
<p>13. Welke mogelijkheden zijn er, naar Uw mening, om de afvloeiing van landarbeiders en arbeiderszoons te remmen?</p>	<p>13. a. hoger loon door gelijkstelling met fabrieksarbeiders of door meer tarieflozen in te voeren b. meer vast werk - minder seizoenwerk. c. betere woningen. d. landbouwonderwijs.</p>
<p>14. Denkt U, dat de landarbeiderszoons, die de L.L.S. bezoeken, hiertoe een vergoeding wegens loonderving dienen te ontvangen? Zo ja, van wie?</p>	<p>14. a. werkgever. b. landb.org. d.m.v. hoofdelijke omslag van de leden. c. landbouwschap. d. overheid .</p>
<p>15. Meent U, dat de verhouding boer-arbeider in Uw naaste omgeving in de laatste 20 à 25 jaar is verbeterd/verslechterd/gelijkgebleven? Waarop grondt U Uw mening?</p>	<p>15. a. verbeterd. b. verslechterd. c. gelijkgebleven.</p>
<p>16. a. Hebt U contact met Uw arbeider(s) buiten het werk? b. Stellen U en Uw vrouw prijs op dit contact?</p>	<p>16. a. visite. b. verjaardagen. c. hoogtijdagen. d. verenigingsleven.</p>

18. Overlegt Uw werkgever de werkzaamheden met de arbeiders?.....	
Doen andere boeren dit?.....	
Is een zekere medezeggenschap van de arbeiders in het landbouwbedrijf mogelijk en/of gewenst?.....	
Zo ja, hoe is dit te realiseren?.....	
19. Bent U lid van een vakorganisatie van landarbeiders?.....	
Zo ja, welke?.....	
Wat is volgens U de betekenis van de vakorganisatie? (materiële belangen, versterking van de solidariteit van de landarbeiders, betekenis voor de vorming van de arbeiders).....	
20a. Contact met de boeren buiten het werk. Komt dit voor?.....	
Zo ja, waaruit blijkt dit? (visite, verjaardagen, hoogtijdagen, verenigingsleven).....	
Is de verhouding tussen boer en arbeider in de laatste 20 jaar veranderd?.....	
Zo ja, in welk opzicht?.....	
b. Hoe denken U en Uw vrouw over deze dingen?.....	

VRAGENLIJST

ten behoeve van het onderzoek voor de Sociaal-
economische Subcommissie voor de
Veenkoloniën

Landarbeiders

Gemeente _____

1. Naam van de geënquêteerde:.....	
2. Adres van de geënquêteerde:.....	
3. Plaats en jaar van geboorte:.....	
4. Bent U vast of los landarbeider?
Op welk(e) soort bedrijf(ven) werkt U
geregeld? (bedrijfsgrootte, bouwland-
graslandverhouding).....
Hoeveel arbeidskrachten werken op
dit bedrijf(deze bedrijven)?.....	
5. Wat voor werk verricht U?
(Alle werkzaamheden of speciale werk-
zaamheden, b.v. tractor-, paardenwerk,
veeverzorging, melken of bepaalde seizoen-
werkzaamheden?).....	
6. Geeft U de voorkeur aan het vaste of
het losse dienstverband?.....
Waarom?.....	
7. a. Hoe denkt U over het werk in de landbouw?
b. Welke werkzaamheden verricht U bij
voorkeur? (afgezien van loonhoogte).....	
8. Hoe denkt U over de positie van de landarbeider?
(Indien geen direct antwoord: hoe denkt U
o.a. over: /de loonhoogte, de sociale
voorzieningen, de woningen, het overleg tussen
boer en arbeider over de te verrichten werk-
zaamheden.) / het landbouwonderwijs.....	
9. Welke beroepen hadden Uw vader en schoonvader?
Welke beroepen oefenen Uw zoons en dochters
uit?.....
Welke beroepen hebben broers en zusters van
U en Uw vrouw?.....	
10. Zal de overgang uit het landarbeidersmilieu
naar andere beroepen in de toekomst nog
veelvuldiger worden?.....
Waarom?.....	
11. Melkersprobleem. Kunt U melken?
Doet U het graag?.....
Wilt U met de week-ends melken als
U vaste arbeider bent (zou worden)?.....
Zo ja, hoe vaak?.....
Krijgt U dan extra beloning?.....
Zo ja, hoeveel?.....
Kunnen Uw vrouw of zoons of dochters melken?
Zo ja, onder welke voorwaarden zouden zij
hiertoe genegen zijn?.....	

12. Zou een ander bedrijfsplan (meer in de richting van het gemengde bedrijf - regelmatigere verdeling van de werkzaamheden over het jaar) de toeloop van jonge arbeiders naar de landbouw stimuleren?
13. Zou de geneigdheid om vast arbeider te worden bij gedeeltelijke (verdere) omschakeling naar de veehouderij
- toenemen?
 - gelijkblijven? of
 - afnemen?
14. Overgang naar andere beroepen. Had U vroeger iets anders willen worden? Was er de gelegenheid om "iets anders" te worden? Overweegt U thans nog om een ander beroep te kiezen? Indien U zoons hebt, die in de landbouw werken, hoe denken zij over de overgang naar andere beroepen en welke beroepen zouden zij verkiezen?
15. Emigratie. Hebt U er wel eens over gedacht om te gaan emigreren? Hebt U thans emigratieplannen? Welke bezwaren hebt U tegen emigratie? Welke bezwaren hebben Uw vrouw en kinderen hiertegen? Zou U gaan emigreren ter wille van eigen positieverbetering en/of voor de toekomst van Uw kinderen?
16. Woningssituatie.
- Wie is de eigenaar van de woning?
 - In welk jaar is deze woning gebouwd? (verbouwd?)
 - Hoeveel vertrekken bevat Uw woning?
 - Waar wordt geslapen, gewoond en gekookt?
 - Wat vindt U van Uw woning?
- Heeft U grondgebruik. Welk oppervlakte? Stelt U prijs op grondgebruik? Woont U liever bij de boerderij of geeft U de voorkeur aan de dorpskern, ook al is dit een vrij grote afstand? Waar woont Uw vrouw liever?
17. Landbouwonderwijs. Acht U dit nodig voor jonge landarbeiders? Is het nodig aparte vakscholen hiervoor te stichten of is het gewenst, dat de landarbeiders de L.L.S. volgen? Meent U, dat de landarbeiderszoon, die de L.L.S. bezoekt, een vergoeding moet ontvangen wegens loonderving tijdens het schoolbezoek? Of moet de landarbeider, die de L.L.S. heeft doorlopen, een hoger uurloon ontvangen? (combinatie?) Wie zou de vergoeding voor loonderving moeten betalen? (werkgever, landbouworganisatie, landbouwschap, overheid)

woonkamer(s)
slaapkamer(s)
keuken
bijkeuken

	Vaste arbeidskrachten (absolute aantallen) 3 mnd. of langer in de landbouw												Tijdelijke arbeidskrachten (werk weken) < 3 mnd. 1 d. landbouw																					
	1950						1953						1950						1953															
	Gazinspersoneel			Overige arbeidskrachten			Gazinspersoneel			Overige arbeidskrachten			Gazinspersoneel			Overige arbeidskrachten			Gazinspersoneel			Overige arbeidskrachten												
	< 20	20 >	tot	< 8	8/11	20 >	< 8	8/11	20 >	tot	< 20	20 >	tot	< 20	20 >	tot	< 20	20 >	tot	< 20	20 >	tot	< 20	20 >	tot	Dec. Mrt.	Apr. Jun.	Jul. Aug.	Sept. Nov.					
Hz. Bapp.	58	693	751	663	42	621	512	28	123	49	449	488	76	412	345	80	63	114	904	1018	1885	127	1758	1011	8490	9501	8398	812	7586	1486	2283	2328	4186	
Muntendam	12	131	143	138	10	128	108	1	29	15	94	109	115	104	79	24	12	13	89	102	156	-	158	176	2893	3061	2514	120	2394	274	366	840	1192	
Veendam	12	267	279	314	21	293	257	9	48	15	215	230	249	20	229	228	19	2	138	786	924	530	104	426	1487	15041	16528	71678	1043	10635	1966	3056	2958	4228
Wilderwaard	27	239	266	236	15	221	217	4	15	12	166	178	167	12	155	165	-	2	105	449	554	653	148	505	1207	8248	9455	9052	1529	7523	1090	2283	2328	4004
O. Peela	11	123	134	135	7	128	114	1	20	11	70	81	63	12	51	63	-	-	71	518	589	483	118	365	207	3591	3788	4202	953	3249	476	1114	999	2066
Nv. Peela	20	216	238	226	24	202	194	2	30	25	84	109	94	14	80	94	-	-	86	561	647	630	54	576	765	5969	6734	8888	1237	5651	994	1892	1794	2838
Roordbroek	3	117	120	120	5	115	85	15	20	13	119	132	171	24	147	149	17	5	107	1144	1251	676	-	676	78	3568	3646	2983	1	2982	516	707	1033	1403
Zuidbroek	4	95	99	117	12	105	81	3	33	8	60	68	87	9	78	68	16	3	159	554	713	222	34	188	441	2908	3350	2123	58	2065	327	457	508	1053
Schoeids	13	196	209	188	8	180	144	9	35	24	304	328	328	25	303	279	20	29	2	864	866	1893	56	1827	222	5599	5821	6995	429	6586	1408	2015	2437	3018
Meeden	4	72	76	75	4	71	53	7	15	13	140	153	143	18	125	115	9	19	83	649	732	964	32	932	106	2120	2228	2028	171	1857	405	540	978	1069
Winschoten	13	176	189	190	22	168	139	3	48	26	127	153	120	20	100	81	26	13	61	1719	1780	539	4	535	203	2780	2893	4260	342	3818	362	972	1389	2066
Wedde	12	205	217	220	17	203	173	14	33	45	244	289	263	30	233	144	83	36	123	1692	1815	1899	48	1951	523	4487	5010	5045	372	4673	909	1124	1820	3091
Bell'ingwolve	10	326	336	345	27	318	308	8	28	29	325	357	345	33	312	221	82	32	40	1563	1603	2795	92	2703	870	10444	11314	14907	928	13879	2274	3894	4070	7464
Stiechten	117	1055	1172	1520	179	1341	1025	42	453	25	568	593	548	55	493	492	25	31	486	3992	4458	1843	122	1721	1024	16817	17941	15619	1186	14433	1403	1744	4069	10246
Onstewadde	170	889	1159	1331	196	1195	851	81	399	66	270	336	299	80	219	158	85	56	1469	6481	7950	4135	460	3675	3165	11602	14767	12544	2432	10112	1148	2835	3634	9062
Vragtwadde	180	1324	1504	1664	209	1455	1135	53	476	61	236	297	439	87	352	278	94	67	1436	7551	8987	3549	304	3245	6122	20131	26253	18932	3419	15513	1305	3974	5199	12003
Zuidharen	40	555	595	414	15	399	314	19	81	13	53	66	166	23	143	128	12	26	17	358	375	213	24	169	295	1869	2165	1767	238	1529	159	474	845	702
Anlo	145	1226	1371	1403	144	1256	927	142	334	13	138	151	208	29	179	108	48	54	166	974	1140	317	50	267	480	4697	5177	2759	170	2589	308	436	404	1927
Gieten	89	570	659	627	68	559	429	29	189	13	84	97	157	18	139	77	38	44	105	301	406	88	61	27	737	3437	4174	2269	250	2019	53	342	344	1618
Cessalte	64	399	463	368	54	334	292	24	72	12	88	100	156	18	138	70	45	41	76	140	216	142	29	113	578	4356	4924	2755	445	2310	102	573	442	1780
Borger	300	1624	1924	1660	190	1470	1114	46	470	68	261	329	206	36	170	186	11	9	306	862	1168	553	209	344	1305	7689	8994	11184	1806	9578	494	2330	2496	6417
Odoorn	183	1196	1378	1678	208	1419	1275	88	265	90	355	445	361	79	282	262	53	46	420	848	1268	259	35	223	3471	14578	18049	16465	4088	14377	736	3805	3111	11271
Eman	330	2590	2920	2936	396	2550	2102	167	667	222	485	707	589	201	368	345	148	96	1465	5960	7425	637	205	432	11183	26572	37755	33600	10146	23454	1448	5329	6908	20552
Snijlde	102	628	728	863	124	758	726	34	120	21	89	110	92	25	67	59	18	15	331	752	1083	884	60	824	10309	6296	7326	3901	505	3396	61	394	996	3334
Schonebeek	119	922	1041	1065	129	938	596	26	443	35	29	64	29	16	13	19	-	10	107	1010	1117	26	-	28	100	605	705	759	187	572	10	76	163	538
Coerorden	134	835	959	905	105	800	638	16	451	8	32	40	44	11	33	39	3	2	135	1087	1222	2	-	2	462	1333	1795	919	21	899	58	139	262	462
Dalen	183	1254	1437	1385	107	1276	749	20	616	17	41	58	79	12	67	43	4	32	46	830	876	21	3	18	589	1873	2481	1682	79	1803	41	148	597	917
Gransbergen	89	1081	1170	867	155	531	563	16	108	33	128	161	219	69	150	98	36	65	96	355	451	1351	201	1150	359	3630	3989	2780	503	2257	467	705	972	1967
Harderberg	396	3072	3468	3618	300	3319	2653	80	885	76	208	282	243	64	179	164	40	39	280	4412	4692	6207	555	5652	1338	11186	12524	8854	839	6015	1824	2364	3338	5735
Avereest	124	1185	1289	1352	132	1220	938	81	333	39	250	289	451	75	376	214	122	115	707	3570	4277	1739	119	1620	615	5428	6243	3382	281	3111	533	970	1624	1984
Don Ham	96	665	961	1040	70	970	571	83	386	33	55	88	58	21	37	44	9	5	88	3292	3380	2253	58	2195	791	2283	3074	2385	731	1854	546	784	1120	2388
Vriesveen	75	953	1028	953	54	899	524	36	393	13	50	63	65	15	50	56	-	9	291	3082	3373	5551	242	5308	180	2236	2416	1525	126	1399	1704	1585	1555	2232

Gegevens, ontleend aan het Landarbeidersrapport van het L.E.I.

N.B. Onder "Veenkoloniën" wordt in onderstaande tabellen verstaan: de veenkoloniale gemeenten Wildervank en Odoorn.

Tabel 1

ONDERWIJS, DOOR LANDARBEIDERS NA DE LAGERE SCHOOL GENOTEN

Gebied	Soort onderwijs	Percentage landarbeiders						
		Vaste	Losse	A l l e n				Alg. totaal
				<20 jaar	20-34 jaar	35-49 jaar	>50 jaar	
Veenkoloniën	landb. onderwijs	17	5	8	12	9	3	9
	totaal onderwijs (w.o. landb.ond.)	23	10	16	17	15	6	14
Zeekleigebieden	landb. onderwijs	16	9	15	20	14	5	13
	totaal onderwijs	21	16	22	28	19	8	19

Tabel 2

DE VOORNAAMSTE BEROEPSSECTOREN, WAARIN LANDARBEIDERSZONS WERKEN, NAAR LEEFTIJD EN NAAR HET DIENSTVERBAND VAN DE VADER

Gebied	Leeftijd	Aantal zoons van 14 jaar en ouder							
		van vaste landarbeiders				van losse landarbeiders			
		werkzaam in			niet-werkend	werkzaam in			niet-werkend
		landb.	nijverh.	overige bedr. takken		landb.	nijverh.	overige bedr. takken	
Veenkoloniën		in procenten				in procenten			
	14	36	-	-	55	16	7	2	56
	15	42	17	8	25	27	23	8	31
	16	40	30	-	20	28	35	8	13
	17	50	20	-	-	30	47	7	7
	18	-	100	-	-	38	38	10	5
	19	33	42	17	8	40	29	10	5
	15-19	36	36	6	12	32	34	9	13
	20-24	40	40	10	-	41	30	8	2
	25-29	24	50	13	-	33	39	8	2
	30-34	19	69	13	-	34	28	13	-
35-39	-	67	-	-	31	26	20	-	
>40	-	-	-	-	33	-	33	-	

Tabel 3

SECUNDAIRE AFVLOEIING VAN LANDARBEIDERS PER 5 JAAR

Gebied	Aantal landarbeiders, dat het landarbeidersberoep heeft verlaten in de periode:					
	1922-'27	1927-'32	1932-'37	1937-'42	1942-'47	1947-'52
	in % van het totaal aantal landarb. in de desbetreffende periode					
Veenkoloniën	2,5	2,5	2,5	5,0	15,0	18,0
Zeekleigebieden	3,0	3,0	3,0	4,0	12,0	14,0

Tabel 4

DE SOORTEN VAN BEROEP, WAARIN DE VASTE EN LOSSE LAND-
ARBEIDERS IN DE VERSCHILLENDE MAANDEN VAN HET JAAR
WERKZAAM ZIJN (VEENKOLONIËN 1951)

Soorten van beroep	Percentage vaste en losse arbeiders, werkzaam in de maanden												Totaal 1951
	Jan.	Febr.	Mrt	Apr.	Mei	Juni	Juli	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	
In de (vast landb. (los	30	30	29	30	30	30	29	27	29	27	29	29	29
Aan landb. verwant	6	8	11	15	17	19	25	36	50	36	17	8	21
D.U.W. etc.	4	4	2	1	1	1	0	3	4	4	5	5	3
Buiten de landb.	38	40	40	35	32	31	30	24	9	23	35	36	31
Werkloos	6	7	12	17	18	17	14	9	8	8	9	8	11
	16	11	6	2	2	2	2	1	0	2	5	14	5

Opmerking: Over het gehele jaar genomen blijkt het percentage arbeiders in de aanvullende werken (D.U.W. etc.) hoger te zijn dan het percentage vaste landarbeiders (zie Hoofdstuk II, § 6); in geen enkel ander landbouwgebied is dit ook maar bij benadering het geval. In het Oldambt b.v., eveneens een gebied met seizoenwerkloosheid, zijn de desbetreffende percentages 16 en 45 (Veenkoloniën 31 en 29).

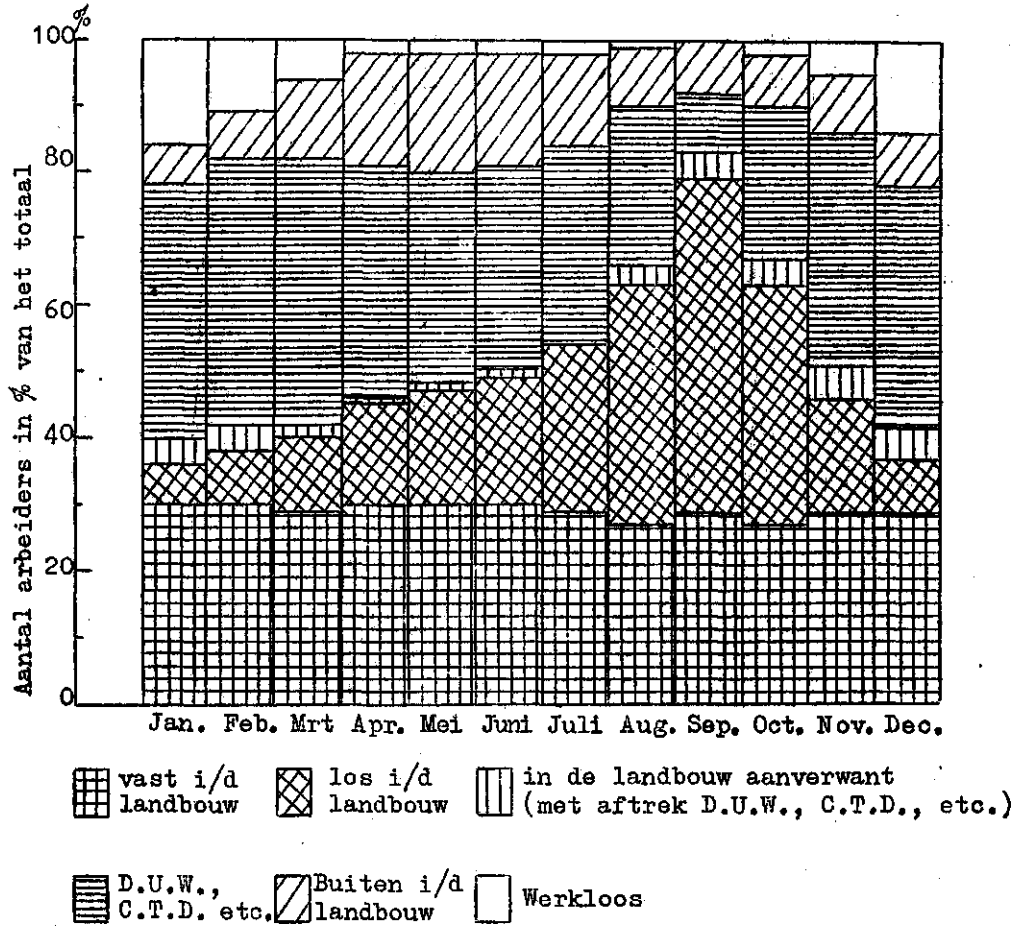
Tabel 5

VAKORGANISATIE DER LANDARBEIDERS NAAR GEBIED EN DIENSTVERBAND^{x)}

Gebied	Dienstverband	R.K.L.B.	N.C.L.B.	A.N.A.B.	Overigen (w.o. ongeorgan.)
Veenkolon.	vast	4	12	33	51
	los	1	7	29	62
Zeekleigeb.	vast	10	26	30	34
	los	8	18	31	43

x) Betreft de gehuwde arbeiders.

HET AANTAL VASTE EN LOSSE ARBEIDERS INGEDEELD NAAR DE AARD DER BEROEPEN, WAARIN ZIJ IN DE VERSCHILLENDE MAANDEN WERKZAAM ZIJN IN DE VEENKOLONIEN

Tabel 1

HET AANTAL BEDRIJVEN (HOOFDBEROEP LANDBOUWER) NAAR
GROOTTEKLASSE EN DE GEMIDDELDE BEDRIJFSGROORTE

Gebied	1-5 ha	5-10 ha	10-20 ha	>20 ha	Totaal		Gem. bedrijfs- grootte >1 ha
	in procenten				%	abs	
Groninger Veenkoloniën ¹⁾	12	8	34	46	100	1021	19,20
Oud-Oldambt ¹⁾	18	15	17	50	100	778	24,70
Woldstreek ¹⁾	17	16	34	32	100	709	17,40
Westerwolde ¹⁾	20	22	36	22	100	1530	13,80
Dr. Veen- en Zandgebied ¹⁾	19	22	35	23	100	4215	13,90
Schonebeek-Coev.-Dalen ¹⁾	26	34	31	10	100	1127	10,00
Ov. Zand- en Veengebied ¹⁾	22	37	22	19	100	404	12,30
Veenkoloniën	16	23	37	24	100	5.891	14,5
Zeekleigronden ²⁾	30	19	20	31	100	26.907	18,1
Zandgronden ²⁾	34	37	23	6	100	106.475	8,7
Nederland ²⁾	31	31	25	13	100	194.299	11,0

1) C.B.S. 1947 2) C.B.S. 1950

Tabel 2

DE VERDELING VAN DE MANNELIJKE AGRARISCHE BEROEPSBEVOLKING

	Zelfstandigen	Medewerkende BOERS	Arbeiders	Totaal	
	in % van het totaal			abs.	
Gr. Veenkoloniën	30	8	62	100	4528
Oud Oldambt	22	6	72	100	4211
Woldstreek	38	11	51	100	2172
Westerwolde	34	16	50	100	4627
Dr. Veen- en Zandgebied	34	15	50	100	12420
Schonebeek-Coev.-Dalen	48	26	26	100	2314
Ov. Zand- en Veengebied	35	15	50	100	38689

Bron: C.B.S. V en B 1947

Tabel 3

DE GENERATIEDRUK

	a	b	c
	Totaal aantal bedrijven	Aantal zoons, in de landb. 1)	Generatiedruk $\frac{1/15 \times b}{1/33 \times a}$
Groninger Veenkoloniën	1264	425	0,74
Oud Oldambt	900	290	0,71
Woldstreek	780	296	0,83
Westerwolde	1562	912	1,28
Dr. Veen- en Zandgebied	4342	2298	1,16
Schonebeek-Coev.-Dalen	1129	712	1,39
Ov. Zand- en Veengebied	3851	1966	1,12

1) De meewerkende zoons + 12% voor de zoons, die niet op het oud. bedrijf werken.